

Puin geruimd van Barnevelds verleden

rapportage veldwerk Barneveld Harselaar-Zuid

Mirjam C. Brouwer 1090763
Marlies Veenstra 1120336

docent: drs. F.P. Kortlang
vakcode: :LBED311
datum: 29 augustus 2003

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Barnveld-Herselaar-Zuid	3
organisatie	4
doelstelling onderzoek	4
opbouw protocolboek	4
2 Het landschap	5
2.1 Het natuurlijk landschap	5
karakteristiek geomorfologische vormen	5
bodembouw	6
2.2 Het historisch cultuurlandschap	6
3 De opgraving	8
3.1 Eerste onderzoek ROB	8
3.2 Opgravingstrategie	8
3.3 Resultaten en periodisering	9
3.4 Sporen periode I - IJzertijd	12
gebouwsplaatgronden	13
bijgebouw en splekers	16
kuten	17
3.5 Sporen periode II - Volle Middeleeuwen (11e - 12e eeuw)	18
hoofdgebouwen	18
bijgebouwen	20
waterputten	21
grappels / sloten	22
karnasporen / ploegaporen	23
4 Vondstmateriaal	24
4.1 Periode I - IJzertijd	24
handgevoerd aardewerk	24
overig	25
4.2 Periode II - Volle Middeleeuwen (11e - 12e eeuw)	25
kogelpot aardewerk	25
Pingsdorf aardewerk	26
Pafrath aardewerk (10e - 13e eeuw)	26
overig	27
4.3 Natuursteen periode I en II	27
5 Interpretatie	28
5.1 periode I - Midden IJzertijd (500-250 v. Chr.)	28
fase 1 - Midden IJzertijd	28
fase 2 - Midden IJzertijd tot Late IJzertijd	30
5.2 periode II - Volle Middeleeuwen (11e / 12e eeuw)	31
6 Evaluatie	33

Inleiding

Barneveld Herselaar-Zuid

Begin april 2002 heeft Jaap Wisse, lid van de werkgroep Noordoostelijke Vallei van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, te Barneveld een kull vol prehistorische scherven gevonden. Wisse deed deze vondst op de toekomstige, zuidelijke uitbreidingslocatie van industrieterrein De Herselaar, waar afvalverwerker Vink BV grond aan het verzetten was.

De grote hoeveelheid aangetroffen scherven, die gedateerd moet worden in de Midden IJzertijd, is vervolgens voor de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) de aanleiding geweest om de locatie nader te onderzoeken. Een nauwkeuriger bestudering van het terrein werd vooral belangrijk geacht omdat Herselaar Zuid op de Indicatieve Kaart Archeologische Waarde (IKAW) als interessant gebied stond aangegeven.

Tijdens dit kleinschalige archeologische onderzoek, uitgevoerd door de ROB en bijgestaan door leden van de werkgroep, zijn een vrijwel complete huisplattegrond en enkele gebouwen aangetroffen¹. De archeologische opgraving kon plaatsvinden doordat afvalberging Vink BV daar volop gelegenheid voor heeft gegeven. Ook heeft Vink aan de ROB toegezegd te zullen waarschuwen wanneer verdere werkzaamheden op het terrein zullen plaatsvinden. Dit omdat de ROB verdere overblijfselen uit het verleden verwacht aan te treffen.

Bij de voortzetting van de grondwerkzaamheden, halvenwege mei, waren archeologen van ROB en leden van de werkgroep aanwezig. Tijdens deze bezigheden zijn sporen uit zowel de Middeleeuwen als de IJzertijd aangetroffen, waaronder enkele huisplattegronden, bijgebouwen en waterputten. Vanaf dat moment zijn ook de auteurs van dit protocolboek, studenten

archeologie van de Vrije Universiteit te Amsterdam, bij het archeologisch onderzoek aanwezig geweest.

De bedoeling van een protocolstage is dat de student leert om zelfstandig een opgraving te leiden waarbij zoveel mogelijk aspecten aan de orde komen. Centraal staan hierbij het plannen van werkzaamheden, het nemen van beslissingen op basis van interpretaties in het veld, leiding geven aan een team en

fig. 1 Ligging opgravingsterrein

zorg dragen voor een complete opgravingsadministratie. Hiervan wordt vervolgens verslag gedaan in een protocolboek.

organisatie

De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek is de uitvoerder van het archeologisch onderzoek op de locatie Herselaar-Zuid te Barneveld. Hierbij dienen echter meteen enkele kanttekeningen te worden geplaatst, aangezien hier sprake is van een bijzondere situatie. De ROB is immers geen gravende instantie, maar heeft o.a. het uitvoeren en handhaven van de Monumentenwet als kerntaken². Dat de ROB in deze situatie toch als uitvoerder optreedt van een archeologisch onderzoek heeft een aantal redenen.

De vondst van een IJzertijd huisplattegrond tijdens het eerste onderzoek moet als speciaal worden gezien, daar in de Gelderse Vallei weinig bekend is over deze periode. Het zou dan ook onacceptabel zijn wanneer het terrein niet nader zou worden onderzocht, gezien het belang voor de geschiedenis van de Gelderse Vallei. De locatie moet dan ook zonder twijfel worden onderzocht door middel van een archeologische opgraving.

Het terrein waarop de sporen zijn aangetroffen valt echter net buiten het gebied waarvoor een Milieu Effect Rapportage (MER) moet worden opgesteld. De zone is zelfs al ergend van Vink BV en er loopt een versnelde bouwprocedure (artikel 19) voor het terrein. Vink heeft dan ook toestemming om de zone te ontwikkelen en is niet wettelijk verplicht een archeologisch bedrijf in te huren om het terrein te laten onderzoeken. Hoewel Vink de archeologen van de ROB volop de gelegenheid geeft voor opgravingen, is het bedrijf niet verplicht de kosten op zich te nemen. Dit is dan ook de belangrijkste reden waarom de ROB er voor heeft gekozen de uitvoering te doen. Als zij het niet doet, dan gaat alles verloren en dat is voor de ROB onaanvaardbaar.

¹ Hoewel deze vondsten (werkput 1) zijn gedaan voordat aan dit protocolboek is begonnen, worden de aangetroffen sporen hier wel in behandeld. Dit voor de volledigheid.

² <http://www.archis.nu/limbmonumentenwzorg>

De ROB kan vervolgens de resultaten van het onderzoek gebruiken om de archeologische waarde van de aangrenzende zone in de MER beter te verankeren. In de *Startnotitie Milieueffectrapportage Bedrijventerrein Harselaar Zuid* wordt over de cultuurhistorie en archeologie van het gebied enkel gezegd dat in het directe plangebied voor zover bekend geen cultuurhistorische en archeologische waarden voorkomen. De recente vondsten tonen echter aan dat dergelijke waarden wel degelijk aanwezig zijn. Een preciezer onderzoek van deze vondsten geeft de mogelijkheid om de verwachtingen voor het aangrenzende gebied duidelijker te formuleren.

Omdat de ROB geen gravanda instantie is en dus eigenlijk geen tijd en financiële middelen voor het onderzoek beschikbaar heeft, zijn de werkzaamheden tot een minimum beperkt. Doordat twee studenten vanuit de Vrije Universiteit te Amsterdam toestemming hadden gekregen om op de opgraving te Barneveld te protocolleren, kwam er ruimte een enigszins grootschaliger onderzoek uit te voeren zonder extra kosten. De twee studenten kregen de dagelijkse leiding, terwijl de ROB de protocollen begeleidde. Het zal duidelijk zijn dat het hier om een uitzonderlijke situatie gaat. Voor toekomstig archeologisch onderzoek moet de gemeente Barneveld archeologische bedrijven inschakelen.

doelstelling onderzoek

Hoewel het hier gaat om een noodopgraving, is toch sprake van een wetenschappelijke inkadering. Hieronder worden de twee belangrijkste kerndoelen van het onderzoek genoemd, welke ook in het vervolg van het protocolboek centraal zullen staan. Aangezien de aangetroffen archeologische resten voor de Gelderse Vallei als bijzonder kunnen worden geacht, is het in de eerste plaats de bedoeling deze zo goed mogelijk in kaart te brengen. Het doel is een zo goed mogelijk beeld te vormen van de bewoningsgeschiedenis vanaf de IJzertijd tot en met de Late Middeleeuwen. Hierbij wordt zowel aandacht besteed aan de aparte bewoningstasen als aan de continuïteit of discontinuïteit van de bewoning. Met name de bewoningstase uit de (Midden) IJzertijd is interessant, omdat hier in de Gelderse Vallei nog niet veel over bekend is. In de tweede plaats heeft de opgraving als doel een beeld te vormen van wat in de aangrenzende zone verwacht kan worden ten behoeve van de Milieueffectrapportage. In de *Startnotitie Milieueffectrapportage Bedrijventerrein Harselaar-Zuid*³ wordt aan het gebied geen archeologische waarde toegekend.

opbouw protocolboek

In het protocolboek worden de resultaten van het onderzoek en de bevindingen van de protocollers weergegeven. Het protocolboek is als volgt opgebouwd. Alvorens in te gaan op de aangetroffen archeologische resten, wordt in het tweede hoofdstuk eerst aandacht besteed aan de landschappelijke context. Het is immers van belang eerst inzicht te hebben in de landschappelijke situatie om de aangetroffen bewoningssporen te kunnen begrijpen en interpreteren. In het derde hoofdstuk wordt ingegaan op de werkwijze en vervolgens worden de resultaten per bewoningsperiode weergegeven. Daarna wordt per periode een interpretatie van de aangetroffen bewoningssporen gegeven. Het protocolboek zal worden afgesloten met een evaluatie van het gedane veldwerk en een conclusie. In de bijlagen zijn achtereenvolgens sporen- vondsten- foto- en structuurijsen, dagrapporten en weekverslagen te vinden.

³ Gronin: 2001

2 Het landschap

2.1 Het natuurlijk landschap

kenmerkende geomorfologische vormen

Ten gevolge van naar het zuiden schuivend landijs zijn in de Saale ijstijd (ca. 200.000 - 130.000 jaar geleden volgens het geologische tijdperk) stuwwallen opgeworpen. Na de ijstijd ontstond door het smelten van het ijs tussen de stuwwallen een breed dal, de Gelderse Vallei. De stuwwallen zijn nu nog zichtbaar in het landschap: ten westen van de Gelderse Vallei ligt de Utrechtse Heuvelrug en ten oosten bevinden zich de Veluwe heuvels.

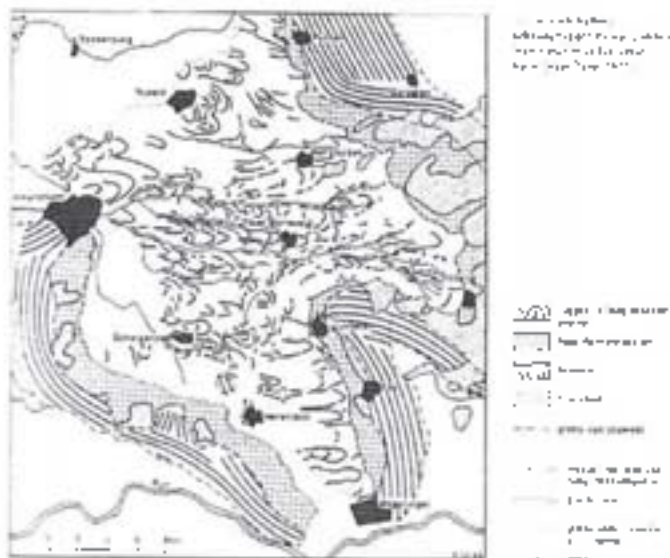

fig. 2 De stuwwallen, dekzandruggen en dekzanden in en rondom de Gelderse Vallei, uit Voncken e.a. 1986, 9

Het opgravingsterrein Harselaar-Zuid te Bameveld begint in het noorden op een dekzandrug in de Gelderse Vallei en eindigt in het zuiden op de dekzandvlakte. De Middeleeuwse sporen bevinden zich geheel op (de zuidelijke flank van) de dekzandrug, maar in het zuiden zijn op de dekzandvlakte wel bewoningsresten uit de IJzertijd aangetroffen.

In de Weichsele ijstijd (ca. 120.000 - 10.000 jaar geleden) zijn fluvioperiglaciaal zanden afgezet. Dit is een grindachtige zandafzetting. Vervolgens is het jongste dekzand afgezet dat fijnzandig is en eolisch Jong Dekzand wordt genoemd. In de dekzandvlaktes zijn paraboolvormige duinen en langte duinen te herkennen. De open kant van de paraboolvormige duinen ligt in de

richting waar de zwaardere stormen vandaan komen. Voor de Gelderse Vallei is dat de zuidwestelijke richting. De langte duinen liggen parallel aan de geulen van de beken. De beekdalen in de Gelderse Vallei lopen bijna allemaal van oost naar west. De beekdalen, dekzandvlaktes en de dekzandruggen zijn de drie karakteristieke geomorfologische vormen die in het landschap van de Gelderse Vallei terug zijn te vinden. zij spelen ook een belangrijke rol in de landschapsgeschiedenis van het onderzochte terrein.

De Gelderse Vallei is van oudsher een vochtig en slecht afgewaterd gebied. Pas de laatste honderd jaar is de afwatering verbeterd door menselijk ingrijpen. Aangezien de vallei laag gelegen is vangt ze veel water op. Verder zorgt het regenwater dat terechtkomt in de stuwwallen voor kwelwater, wat de vochtigheid in de Gelderse Vallei verergert. De vele dekzandruggen geven de vallei een onregelmatig reliëf wat het bijdraagt aan een goede afwatering. Als in een gebied geen goede ontwatering mogelijk is door beken ontstaat daar veenvorming. Dergelijke gebieden zijn voedselarm (oligotroof), aangezien regen voedselarm is. Tussen ca. 90.000 - 10.000 jaar geleden heeft in de Gelderse Vallei op grote schaal veenvorming plaatsgevonden, waardoor men hier in de Bronstijd waarschijnlijk niet kon lopen. Maar daar waar in de Vallei beken stromen is het gebied redelijk goed ontwaterd en ontstaan broekgebieden (moerasbossen). De beekdalen met kwelwater zijn voedselrijk (eutroof), vooral als het water eeuwenlang in de grond heeft gezeten. Het zijn voor de mens daardoor aantrekkelijke gebieden om te ontginnen. Voor het opgravingsterrein zijn twee beken van belang, namelijk de Kleine beek komend vanuit Kootwijkbroek en de

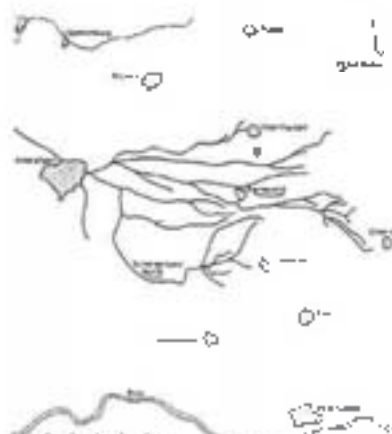

fig. 3 De beken in de Gelderse Vallei, uit Voncken e.a. 1986, 11

Garderbrooksche beek (Grote beek) vanaf het Kootwijkse veld.

De begroeiing was voor elk van de drie belangrijke geomorfologische vormen anders. De dekzandruggen stonden vol met loofbossen bestaande uit eiken en linden. De lager gelegen dekzandvlaktes waren vochtiger, daar groeiden wel eiken maar ook essen, elzen en soms hazelaars en berken. Hoe open een dergelijk bos was en wanneer het broekbos verdween lag aan de intensiteit van de bewoning en van de beweiding.

beschrijving van de bodemopbouw

In het bodemprofiel konden onder de bouwvoor drie plaggendecken onderscheiden worden. Het jongste plaggendek is ca. 15-30 cm dik en bevatte houtskool en scherven. Het middelste plaggendek is gemiddeld wat minder dik, ongeveer 10-30 cm. Het oudste plaggendek is ca. 10-20 cm dik. In de twee oudste plaggendecken komen plaatselijk lichte zandlensjes voor. Onder het in totaal ca. 85 cm dik cultuurddek zit een laag dekzand van ca. 90 cm en daaronder is een fluvioperiglaciale afzetting te zien die fijn grind bevat en sterk lemig zand. Het Jong Dekzand bovenin is iets lemiger. Het is een dekzand zonder enig podzoleringsverschijnsel, die gekenmerkt kan worden als een lamige bosbodem.

Uit profielbeschrijvingen⁴ gedaan aan de zuidrand van de dekzandrug tijdens de opgraving te Harselaar-Zuid, blijkt dat het water hier vrij hoog heeft gestaan. De gley is namelijk zeer ondiep en de gleyzone is dun. De gleyzone is een fluctuatietoneel met roestvlakken, het is daar nat in het voorjaar maar in de loop van de zomer zakkt het water in de bodem. De gemiddeld hoogste stand van het water was op de bekeken plaats -1,15 m vanaf het maaiveld en de gemiddeld laagste stand was -1,80 m. Dit is een vrij vochtig zandgebied als men bedenkt dat hier nog een plaggendek van 60-70 cm is opgeworpen.

2.2 Het historisch cultuurlandschap

De gedachte bestaat bij velen dat de dekzandvlaktes in de Gelderse Vallei te nat waren voor bewoning, voordat de mens een eeuw geleden hier op grote schaal verandering in bracht. Maar het tegendeel is waar, bewoning op de dekzandvlaktes in de IJzertijd was niet onmogelijk. De grondwaterstanden zijn niet eeuwig hetzelfde, maar kunnen in de loop der tijd veranderen. Het is mogelijk dat de dekzandvlaktes in de IJzertijd droger zijn geweest dan in latere periodes. Dat blijkt ook uit de opgraving waar ten zuiden van de dekzandrug, op de dekzandvlakte, een huisplattagrond met enige bijgebouwen uit de IJzertijd ligt. Waarschijnlijk waren de dekzandruggen open en zal in de beekdalen nog veel bos zijn geweest. Vanaf de Vroege Middeleeuwen werd de ingreep op het landschap door de mens steeds groter. In de 13e eeuw was de Gelderse Vallei dan ook volledig ontgonnen.

Deze ontginning in de Gelderse Vallei was gekoppeld aan de beekdalen, daar kwam bewoning. De beekdalen met vrij natte grond waren bijna allemaal graslanden of begroeid met restbosjes. Voordat men in het gebied kon wonen en werken, moest men het eerst ontwateren. Daarna werden de boerdijen vaak op de hellingen van de dekzandruggen gebouwd, boven op kwamen de akkers. Tot in 1908 waren op de dekzandvlaktes nog stukken heide te vinden, dat waren hele arme zandgronden. Karakteristiek voor de arme zandgronden is een verspreid nederzettingpatroon. Om een boerderij bevond zich meestal een houtwal. Bijna elk perceel was omweld, vaak met elzensingels. Het was een kampenlandschap, wat inhoudt dat de bewoning op bepaalde plekken geconcentreerd was.

De akkers werden bemest met organische mest, bosstrooisel. Dat bestaat uit gemaaide heide vermengd met mest uit de potstal, een verdroopt stalgedeelte. Pas later, in de 15e/16e eeuw, komt de achtere potstal-economische op gang. Men gaat over op zandplaggen en vanaf dan wordt in drie à vier eeuwen een dik plaggendek gevormd.

Toponymie kan helpen bij de reconstructie van oude landschappen. Barneveld bestaat eigenlijk uit twee woorden; *barn* en *veld*. *Barn* komt van branden en kan duiden op het platbranden van een veld. *Veld* staat voor heide, arme grond. Hoogstwaarschijnlijk zal Barneveld daarom laat ontgonnen zijn, hoewel niet uitgesloten is dat het een vroegere Middeleeuwse oorsprong heeft.

⁴ Profielbeschrijving uitgevoerd door Theo Spek, werkzaam als onderzoeker bij de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek

De bisschop van Utrecht en de hertog van Gelre probeerden hun grenzen te verleggen in de Gelderse Vallei. Ze hadden beide vele kolonies. De bisschop van Utrecht was in de 13e eeuw zeer actief. Maar waar de opgegraven nederzetting een plaats heeft in deze grensstrijd is nog onduidelijk. Onbekend is ook waar boerderij Wencop, dat in de nabijheid van de opgraving moet hebben gelegen, bij hoorde.

3 De opgraving

3.1 eerste onderzoek ROB

Het eerste onderzoek door de ROB werd uitgevoerd na de ontdekking van een kust vol aardewerk uit de Midden IJzertijd door amateur-archeoloog Jaap Wisse. Het onderzoek omvatte het terrein wat nu werkput 1 heet. Tijdens het onderzoek zijn een huisplattogrond van een boerderij uit de IJzertijd gevonden, een aantal splekers, enkele kuilen en een Middeleeuwse sloot aangetroffen.

8

3.2 opgravingsstrategie

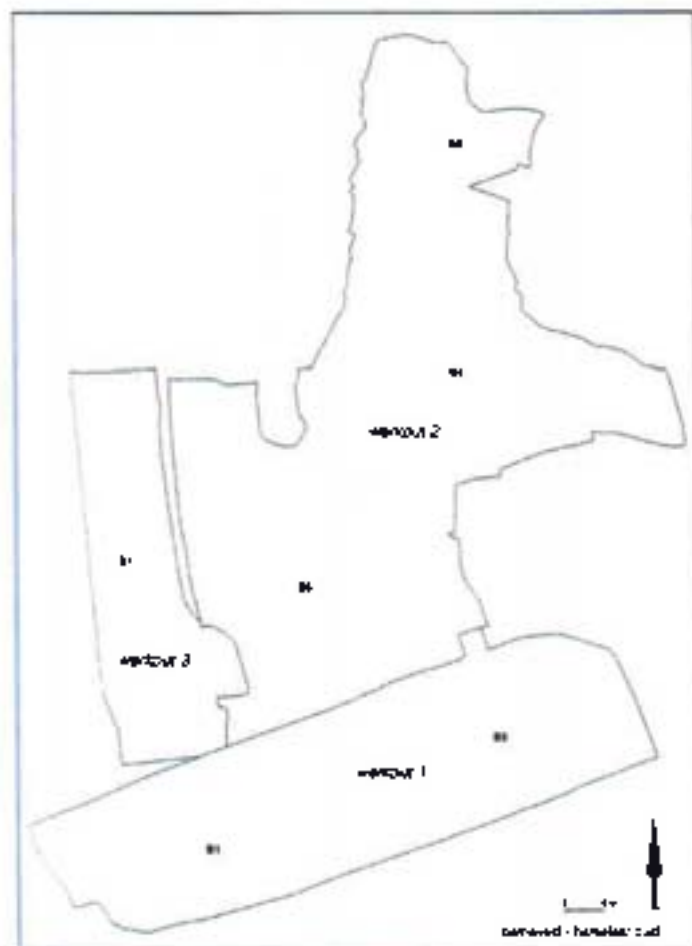
Nadat Vink een ander deel van het terrein had afgegraven waarbij leden van de werkgroep Noordoostelijke Vallei van de AWN opleuwt resten van IJzertijdbewoning aantreffen is

een tweede onderzoek door de ROB gestart. Gedurende een periode van 5 weken hebben de protocollers in het veld gewerkt en de dagelijkse leiding gehad. Hierbij werden ze vanuit de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek begeleid door Jan van Doesburg. Deze periode is voorafgegaan door een inwerkweek, waarin de werkwijze die door de ROB wordt gevolgd aan de studenten is uitgelegd. Gedurende het veldwerk zijn dag- en weekverslagen geschreven. Na het veldwerk is een begin gemaakt met het uitwerken van de resultaten, de opgraving ligt vanaf eind juni 2002 stil.

Het uitwerken bestond in de eerste plaats uit het op orde brengen van de administratie. Dit houdt voornamelijk het maken van vondsten- sporen- structuur- en foto'slijsten in. Ook zijn de veldtekeningen gecontroleerd, bijgewerkt en geïnterpreteerd. Alle vondsten zijn gewassen, gezeefd en gedetermineerd. Daarna is begonnen met de verwerking en interpretatie van de opgravingsgegevens en de presentatie hiervan. Helaas kon pas maanden later een overzichtstekening gemaakt worden. De werksituatie was tijdens het onderzoek niet ideaal, onder andere door het ontbreken van een vaste werkruimte op het terrein, een klein team met weinig ervaring en door het alert moeten zijn op vernielingen van het opgravingsvlak door graafmachines en/of shovels.

Dat was de keerzijde van deze manier van werken, maar tegelijkertijd ook de uitdaging.

Al voordat de protocollers aan het werk gingen was door het ROB op het opgravingsterrein een hoofdmeetsysteem uitgezet. Vanuit dit hoofdmeetsysteem zijn steeds lokale meetsystemen uitgezet als een nieuw stuk terrein werd onderzocht. Alleen in werkput 3 is een nieuw meetsysteem uitgezet evenwijdig aan de werkput, waarvan de meetbuizen zijn ingemeten door landmeters van de ROB. Dit is gedaan omdat werkput 3 van werkput 2 gescheiden werd door een profieldam en daarom niet op verantwoorde wijze vanuit het hoofdmeetsysteem een

lokaal meetsysteem in werkput 3 uitgezet kon worden.

Van tevoren was onduidelijk welke stukken van het terrein onderzocht konden worden en waar Vink nog meer afgravingen zou doen. De werkputten zijn daarom niet uitgezet zoals op andere opgravingen wellicht gebruikelijk is. Het gedeelte van het terrein dat als eerste door de ROB is onderzocht werd werkput 1 en het gedeelte waar de protocollers aan het werk zijn geweest werd werkput 2. Toen Vink in het westelijke deel van het gebied nog meer zwarte grond ging afgraven is om praktische redenen besloten dit nieuwe deel werkput 3 te noemen.

Aangezien voor dit onderzoek eigenlijk geen budget was en heel weinig mankracht ter beschikking was, moest telkens afgewogen worden wat wel en niet gedaan kon worden. De gebruikte aanpak is eigenlijk bedoeld voor kleine noodonderzoeken en daarom zijn de methodes vooral gericht op het snel en efficiënt verzamelen van onderzoeksgegevens.

Van elke werkput is het vlak gewaterpast. De aangetroffen sporen zijn in het veld opgemeten en getekend. Later zijn de sporen gedigitaliseerd en is een alle-sporen-kaart gemaakt. De sporen zijn gecoupeerd en de meeste coupes zijn getekend. Als een spoor ondiep was en de coupe weinig informatie opleverde, werd alleen de diepte van het spoor gemeten en de vorm van de onderkant, rond of bolvormig of vlak of puntig, bepaald. De sporen en vondsten werden per werkput genummerd. Alle gegevens kwamen op de tekening te staan.

Het interpreteren van de sporen en reconstrueren van bouwplattegronden is zo veel mogelijk in het veld gebeurd. Dit is gedaan om bij het couperen van een plattegrond zoveel mogelijk gegevens op dezelfde manier te verzamelen. Dus wandpalen in dezelfde richting couperen etc. Uiteraard is hiervan afgeweken bij sporen die anders van vorm waren of bij oversnijdingen. Telkens is een afweging gemaakt hoe op de beste manier gegevens uit een spoor konden worden verzameld.

De sporen en vondsten zijn in tabellen ingevoerd. Van de bouwplattegronden zijn in Adobe Illustrator tekeningen gemaakt. Tijdens de graafwerkzaamheden zijn foto's gemaakt door een fotograaf. Van de belangrijkste foto's is op de veldtekening aangegeven waar en uit welke richting ze zijn genomen. Bij het uitwerken zijn deze gegevens in een tabel verwerkt.

Na de graafwerkzaamheden zijn de vondsten gewassen en gedetermineerd. Hierbij hebben de protocollers hulp gehad van hun begeleider Jan van Doesburg. Het aardewerk is ingedeeld op verschillen in bakselsoort, magering versiering en, bij randfragmenten, in type rand. Een aantal fragmenten is getekend. Het stuk wagemvul is getekend door Jan van Doesburg.

Gelukkig was bij de ROB wel de mogelijkheid voor de protocollers om bij sommige zaken specialistische kennis in te roepen. Theo Spek, onderzoeker bij de ROB, heeft gekeken naar de opbouw van het bodemprofiel ter plaatse van de opgraving. Het hout van werkput S490 liet de ROB door RING, het Nederlands Centrum voor Dendrochronologie, onderzoeken.

3.3 resultaten en periodisering

Het opgravingsterrein ligt op een dekzandrug waar vanaf de Late Middeleeuwen een plaggendek van ca 60-70 cm op is gevormd. Het plaggendek heeft de sporen eeuwenlang goed afgedekt, maar is nu door afvalberging Vink BV afgegraven. In totaal is tijdens het eerste en tweede onderzoek een gebied van ca 4300 m² onderzocht. In werkput 3 is het vlak relatief hoog aangelegd. Gevraagd was aan de medewerkers van Vink om als ze daar gingen graven niet tot in het gele zand te gaan. Besloten is op aanraden van Jan van Doesburg om ook het zuidelijke deel van werkput 3 iets hoger aan te laten liggen. De gedachte hierachter was dat op deze manier wellicht meer vondsten uit de Middeleeuwse sporen verzameld konden worden, zodat een goede datering verkregen kon worden voor de Middeleeuwse bewoning. Uit de overige Middeleeuwse sporen kwam namelijk niet veel vondstmateriaal. Achteraf bleek dit niet significant meer vondsten op te leveren.

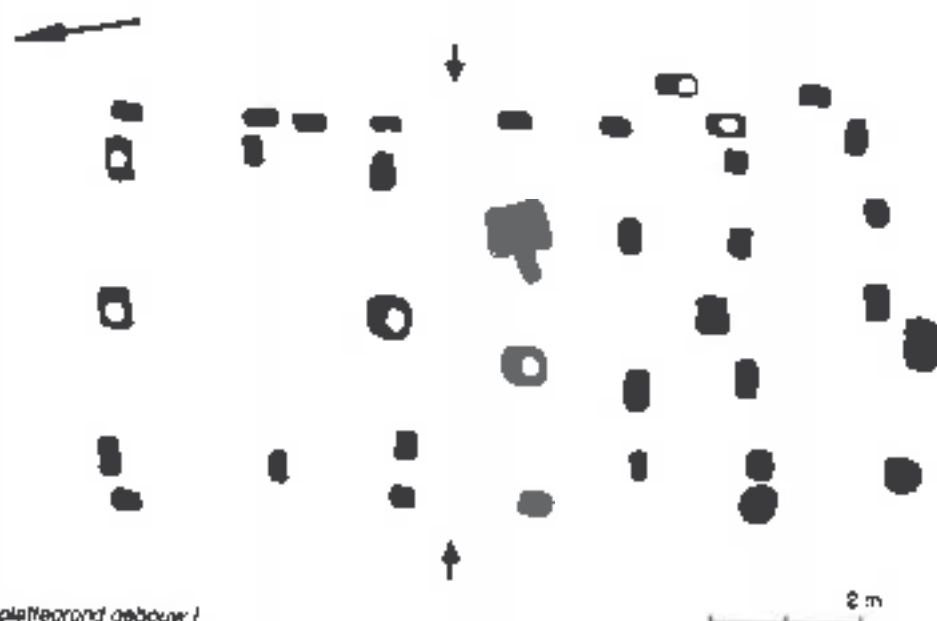
Omdat niet duidelijk was wanneer precies de machinisten op het terrein grond gingen afgraven kon niet altijd iemand daar bij aanwezig zijn. Maar meestal kon het afgraven redelijk gestuurd worden. Voor het opgraven van de twee werkputten kon een graafmachine komen. Helaas is een deel van de sporen aan de oostelijke kant van een puinstort in het noorden verstoord door een graafmachine of shovel. Deze sporen waren nog niet gecoupeerd. Waarschijnlijk dacht men netjes om de reeds gecoupeerde sporen heen te rijden en zo geen

schade aan te richten.

In de aangetroffen sporen en structuren is een eerste onderscheid te maken tussen bewoningsresten uit de IJzertijd en uit de Volle Middeleeuwen. Binnen de eerste periode valt wellicht nog een verdere fasering te zien in Vroege/ Midden IJzertijd en Midden/ Late IJzertijd. Hieronder worden per periode de aangetroffen structuren beschreven. Zowel uit periode I als periode II zijn losse sporen aangetroffen die (nog) niet toe te wijzen zijn aan structuren.

gebouw I

Deze plattegrond ligt in het zuiden van het opgravingssterrein en is aangetroffen tij-

13

fig. 6 plattegrond gebouw I

dens het eerste onderzoek door de ROB. De oriëntatie van het gebouw is noord-zuid, de afmetingen zijn 5 m bij 11 m. Uit de sporen komen een paar gepolijste handgevormde scherven. De ingangen bevonden zich in het midden van de lengteas van het gebouw, recht tegenover elkaar. Aan de westkant van de ingangen liggen haaks op de wand twee paalkuilen die net zo diep zijn als de middenstijlen, namelijk ca 20 cm. Het lijkt aannemelijk dat deze palen hier stonden om de constructie te verstevigen omdat hier de ingangen zich bevonden.

Bij gebouw I ligt in het noordelijke deel een middenstijl op de middenas van het gebouw en in het zuidelijke deel drie binnensijlpalen. De twee meest zuidelijke binnensijlpalen liggen op een lijn met de wandstijlen daar. De paalkuil van de middenstijl is het diepste (22 cm) van alle paalkuilen van gebouw I. De westelijke kuilt van de twee kuilen aan de zuidelijke kant van de ingangstravee ligt niet op dezelfde lijn als de westelijke kuilen van de twee binnensijlpalen. Het lijkt waarschijnlijk dat de hoofdconstructie tweeschipig is en dat in het zuidelijk deel een binnenverdeling was voor een stalgedeelte.

Aan de zuidelijke kant van de ingang liggen in het gebouw twee kuilen, waarvan de westelijke een paalkuil is. De andere kuil heeft een andere vorm dan de paalkuilen, deze is minder diep, ca 10 cm, en bevat houtskool. In de coupe was de onderkant van de kuil onregelmatig van vorm. Vooral op grond van de laag houtskool bovenin het spoor is het spoor in het veld geïnterpreteerd als een mogelijke haardplaats. De overige middenstijlen zijn ca 20 cm diep. Maar de westelijke van de twee kuilen aan de zuidkant van de ingangstravee heeft ook maar een geringe diepte van ca 8 cm. Het is dus niet onmogelijk dat de oostelijke kuil geen primaire functie als haardplaats had, maar een uitgraafkuil is.

De plattegrond heeft vooral rechthoekige palen, de middenstijlen (niet die in de korte wand) zijn iets groter en vierkant. De rechthoekige wandpalen hebben hun lengte in de richting van de wand. Net binnen de rij wandpalen liggen rechthoekige paalkuilen die hun lengte haaks op de lange wand hebben. Waarschijnlijk zijn dat palen van een binnenverdeling. Het noordelijke deel had vermoedelijk een woonfunctie en het zuidelijke deel een functie als stal. De lengte van de paalkuilen van de twee binnensijlpalen ligt ook haaks op de lange wand. Wellicht is de hoofdstructuur van de plattegrond toch tweeschipig geweest.

gebouw II

De huisplattegrond ligt ten noordwesten van gebouw I. De oriëntatie van het gebouw is anders dan het bovenstaande, namelijk noordwest-zuidoost, het heeft wel dezelfde breedte, 5 m, de lengte is min. 9 m. De plattegrond is tweeschipig, maar ten oosten van de ingang stond wel een binnenstijlpaar terwijl verder het oostelijke deel ook tweeschipig is. Naast een aantal handgevormde scherven zijn ook twee stukken slak gevonden. De plattegrond wordt oversneden door een Middeleeuwse greppel, S527, en een nog recentere greppeltje, S522.

De ingangen bevinden zich recht tegenover elkaar, iets westelijk van het midden van de lengte van de plattegrond. In het westelijke deel van het gebouw stonden drie middenstijlen, waarvan twee vlak achter elkaar bij de ingang. Aan de andere kant stond bij de ingang een binnenstijlpaar. Verder stonden in het oostelijke deel nog twee middenstijlen waarvan één net binnen de korte wand. Bij de andere middenstijl liggen twee kuilen. De zuidelijke van de twee heeft een andere vorm dan de andere kuilen, deze is iets groter en minder diep. Uit de kuil komt veel verbrande leem. Het is goed mogelijk dat dit een haardplaats is geweest. Als dat zo is, heeft het oostelijke deel van het gebouw waarschijnlijk een woonfunctie gehad en het westelijke deel dan misschien een functie als stal.

14

gebouw III

Het gebouw is noordwest-zuidoost georiënteerd en ligt in het zuidoosten voor het grootste deel onder een zandstort. De breedte is 5 m en van de lengte is maar 2 m te zien. Van de plattegrond is maar één middenstaander te zien. Het gebouw is dus in elk geval gedeeltelijk tweeschipig. De middenstijl staat net als bij gebouw II net iets binnen de korte wand. In de sporen zijn geen vondsten aangetroffen.

gebouw IV

De oriëntatie van het gebouw is noordwest-zuidoost. De breedte is 8 m en de lengte is minimaal 12 m. De afsluitende wand in het westen ontbreekt namelijk. Het gebouw heeft een duidelijke tweeschipige indeling. In de plattegrond zijn drie middenstijlen teruggevonden. De ingangen bevinden zich ongeveer in het midden van de lange wanden en recht tegenover elkaar. Twee middenstaanders stonden op dezelfde hoogte als de ingangspalen. De andere paalkuil ligt in het westelijke deel van het gebouw. In het oostelijke deel is geen middenstijl teruggevonden. Midden in de korte wand lijkt een aantal palen te ontbreken. Op die plek liggen twee wandpalen van gebouw VI. Waarschijnlijk is gebouw IV ouder dan gebouw VI. Uit de sporen komen maar een paar handgevormde scherven.

fig. 7 plattegrond gebouw IV

De zuidelijke wand bestaat uit twee rijen palen. De buitenstijlen liggen net niet op dezelfde hoogte als de wandpalen maar liggen iets verspringend. Aan de noordelijke kant van de plattegrond is maar één paal buiten de rij wandpalen gevonden. Bij de ingang stonden in de wand zwaardere palen. In de noordelijke wand is de wandpaal aan de westelijke kant van de ingang niet teruggevonden. Eén wandpaal, S645, wordt oversneden door een andere paalkuil, S298. Het is goed mogelijk dat dit een reparatie is.

gebouw V

De oriëntatie van deze plattegrond is noordwest-zuidoost. Het gebouw heeft een breedte van 8,5 m en een lengte van minimaal 16 m. Onder het aangetroffen handgevormde aardewerk bevinden zich een gepolijste en een versierde scherf. Van de gebouwen IV, V en VI is het onduidelijk waar precies de afsluitende wand in het westen zat. De plattegronden liggen met hun westkant tegen en/ of onder een puinstor. De ingangen liggen recht tegenover elkaar en ongeveer in het midden van de lengte van het gebouw. Aan weerskanten van de ingangen liggen twee paalkuilen in de wand. Zowel aan de noordelijke als aan de zuidelijke kant van het gebouw ligt voor de oostelijke ingangspaal net buiten de wand nog een paalkuil.

15

De plattegrond is niet compleet, maar het gebouw lijkt een drie schepige constructie te hebben. Aan de oostelijke kant van de ingang ligt een binnenstijlpaar met daartussen een greppeltje met paalkuilen erin. Ter hoogte van de noordelijke paalkuil van het binnenstijlpaar ligt aan de westelijke kant van de ingang een paalkuil. De zuidelijke paalkuil ontbreekt. Halvemaal in het oosten liggen nog drie palen die op de lijn van het binnenstijlpaar liggen. Eén van deze paalkuilen, S212, wordt gesneden door S213, een paalkuil behorend bij gebouw VI. Dat zou betekenen dat gebouw IV ouder is dan gebouw VI. Paalkuil S184 wordt gesneden door een Middeleeuwse paalkuil, S149.

In het westelijke deel van het gebouw is een binnenverdeling te zien: twee paalkuilen op een rij midden in het gebouw. De twee paalkuilen zijn langwerpiger van vorm en lijken een hoek te maken. Nog verder westelijk liggen drie paalkuilen op een rij die de afsluitende wand kunnen vormen. Maar in de zuidwand ligt nog één paalkuil net voorbij deze rij.

Behalve staanders en wandpalen liggen ook in het oosten nog enkele paalkuilen die mogelijk deel hebben uitgemaakt van een binnenverdeling. De paalkuilen bevinden zich in de ruimte tussen de wandpalen en de staanders. Maar hoe die constructie eruit heeft gezien is onduidelijk.

gebouw VI

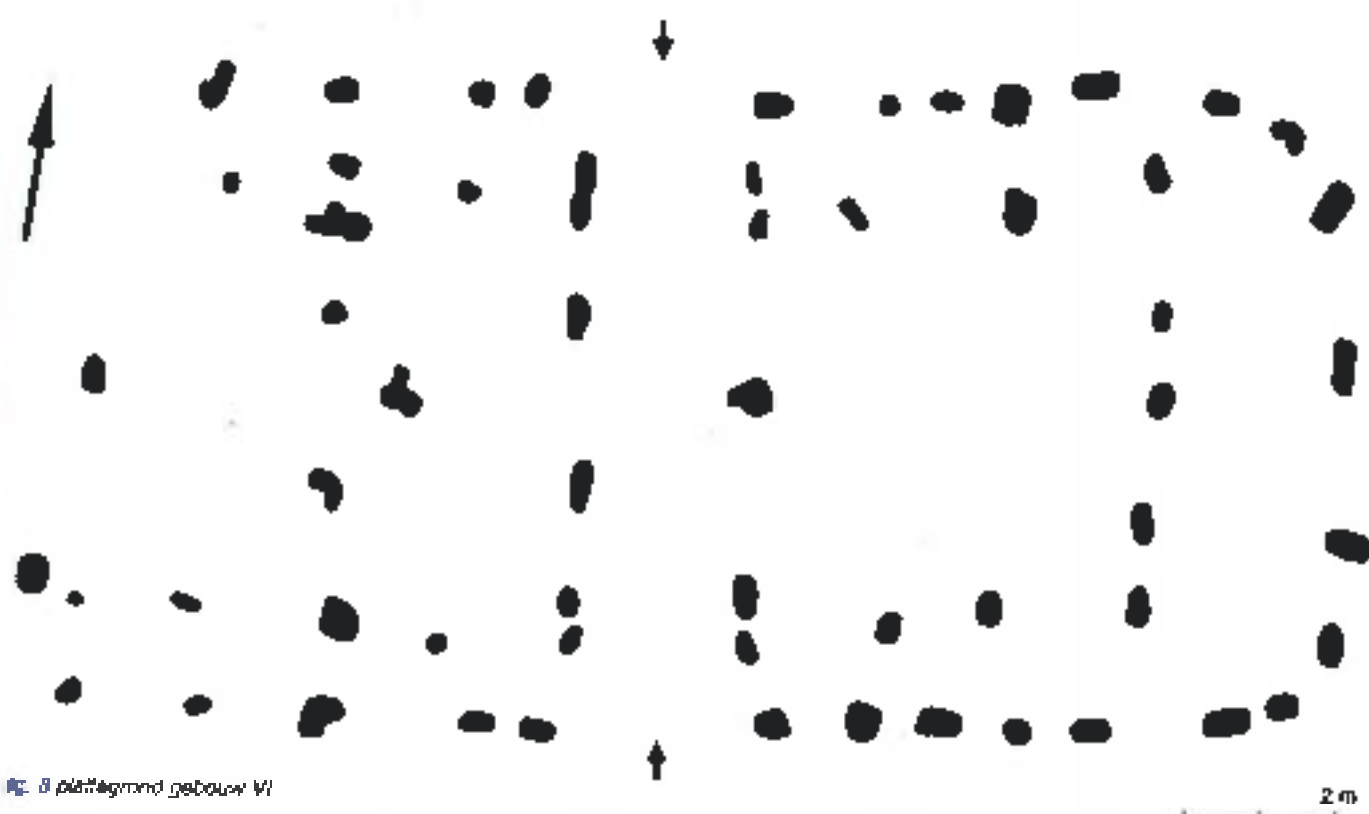

fig. 8 plattegrond gebouw VI

2 m

De oriëntatie van het gebouw is noordwest-zuidoost. De plattegrond is 8 m breed bij minimaal 17 m lang. De ingangen bevinden zich in het midden van de lange wand, recht tegenover elkaar. Het huis is incompleet, de noordwestelijke kant ligt gedeeltelijk onder een puinstort waardoor de afsluitende westwand ontbreekt. Het huis heeft een tweeschepige indeling. De lange wand bestaat uit een dubbele rij palen; een rij wandstijlen die een losse wand vormden en een rij buitenstijlen die de dakvoel vormden. Bij de ingangen stond tussen de wand en de dakvoel naast de wandstijl nog een paal.

Aan de oostelijke kant van de ingang stond een middenstijl en aan de westelijke kant een binnenstijlpaar. Behalve het binnenstijlpaar zijn in totaal ook vier middenstijlen aangetroffen; twee in het westelijke deel en twee in het oostelijke deel waarvan één bij de ingang en de ander in de korte wand. Westelijk van het binnenstijlpaar stond een middenstijl met daar vlakbij twee palen. Deze palen zouden een binnenstijlpaar kunnen vormen. Maar bij de noordelijke wand ligt nog een derde paalkuil. De hoofdconstructie van het gebouw is tweeschepig met waarschijnlijk in het westelijke deel een binnenverdeling.

De afsluitende korte wand in het oosten bestaat uit een rij wandpalen die haaks staat op de lange wanden. Twee meter oostelijker ligt nog een rij paalkuilen die, zowel in het noorden als in het zuiden, met een flauwe bocht aansluit op de rij buitenstijlen. Misschien is de twee meter diepe tussenruimte een opslagruimte geweest. Het westelijke deel van het gebouw met de binnenverdeling heeft vermoedelijk als stal gediend en het oostelijke gedeelte heeft dan een woonfunctie gehad. Uit deze plattegrond komen relatief veel aardewerkfragmenten. Onder het handgevormde aardewerk bevindt zich een besmeten scherf.

18

gebouw en splekers

gebouw I

Het gebouw heeft een noord-zuid oriëntatie en een tweeschepige indeling. De afmetingen van de plattegrond zijn 3,5 m bij 8 m. Midden in de lange wanden bevinden zich twee

fig. 9 plattegrond gebouw I

ingangen recht tegenover elkaar. De oostelijke ingang heeft aan weerszijde een cluster van vier palen. In het gebouw stonden vier middenstijlen. Eén middenstijl stond in de korte zuidelijke wand, 1,5 m verder stond nog een middenstijl, de overige twee stonden respectievelijk bij de noordelijke kant van de ingang en bij de noordelijke wand. Zowel aan de noordelijke als aan de zuidelijke kant van de ingang ligt nog een paalkuil, maar deze liggen niet op de lijn van de middenstijlen. Uit de sporen komt maar één handgevormde scherf en wat verbrande klei.

splekers

Over het hele terrein verspreid zijn 45 splekers gevonden. De meeste splekers, 30 stuks, zijn vierpalig. De overige splekers zijn constructies met zes of acht palen en één met twaalf palen. Van de zespalige splekers zijn twee types gevonden: allebei bestaan

ze uit twee keer drie palen, maar bij type 1 volgen de palen korter op elkaar dan bij het andere type. De splekers van het type 2 zijn dus langgerekt. De 2 achtpalige splekers zijn rechthoekig en bestaan uit drie rijen van respectievelijk drie, twee en weer drie palen. Tenslotte is 1 twaalfpalige spleker gevonden.

fig. 11 spleker 23

In het zuiden van het terrein liggen naast 5 vierpalige splekers 1 zespalige spleker type 1 en 1 achtpalige spleker. Van de 5 vierpalige splekers ontbreekt bij spleker 6 een paalkuil, waar-

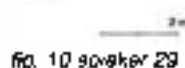

fig. 10 spleker 29

schoijnlijk is die verdwenen bij het aanteggen van de Middeleeuwse sloot die tus-

sen de overige palen van de spieker loopt. Bij de vierpalige spieker 1 ligt een rij van vier dubbele paalkuilen waarvan twee paalkuilen bij spieker 1 horen. Het is mogelijk dat hier geen spieker lag maar een andere structuur, alleen is niet duidelijk wat voor constructie dat kan zijn. Daarom is gekozen voor een registratie als vierpalige spieker.

Tussen gebouw I en II liggen 5 vierpalige spiekers en 1 zespalige spieker van het type 2. Bij spieker 10 ontbreekt één paalkuil, vermoedelijk is die verstoord door ploeg-/karnesporen. Ten noordwesten van gebouw II ligt een zespalige spieker type 2. In het stuk tussen gebouw II en bijgebouw I liggen geen spiekers.

De meeste spiekers die zijn gevonden liggen tussen gebouw III, bijgebouw I en de gebouwen IV, V, VI. Van deze spiekers zijn 14 vierpalig, 6 zespalig van het type 1 en 2 zespalig van het type 2. Een aantal spiekers ligt over elkaar heen, maar alleen bij de spiekers 34 en 35 en 38 en 40 waren oversnijdingen te zien. Uit de oversnijdingen blijkt dat spieker 34 ouder is dan spieker 35 en dat spieker 38 ouder is dan spieker 40.

Ten noorden van de gebouwen IV, V en VI liggen 9 spiekers. Van de 6 vierpalige spiekers heeft spieker 14 vier dubbele palen. De oversnijdingen zijn niet duidelijk, maar waarschijnlijk is de spieker een keer herbouwd op precies dezelfde plek. Verder naar het oosten ligt een zespalige spieker type 1 met drie dubbele palen. Vermoedelijk zijn die drie palen in de loop der tijd vervangen door andere. In de cluster vierpalige spiekers ligt ook de enige twaalfpalige spieker die tijdens dit onderzoek is gevonden. De twaalfpalige spieker bestaat uit drie rijen van vier palen en is 3 m bij 4,5 m groot.

fig. 13 spieker 22

Kuilen

In totaal zijn vier kuilen gevonden die gedateerd konden worden in de IJzertijd. Kuil S135 is de kuil die de aanleiding was voor het eerste onderzoek op Harselaar-Zuid. In deze kuil zat vergeleken met de overige sporen het meeste aardewerk, 1122 scherven, en ook de mooiste fragmenten. De kuil heeft een doorsnede van ca. 130 cm en een diepte van ca. 30 cm. Meer naar het noorden in werkput 3 ligt een kuil met dezelfde doorsnede maar minder diep, namelijk 18 cm. Uit deze kuil kwam ook aardewerk, 52 scherven, maar dat is in verhouding met de vondsten uit kuil S135 erg weinig.

Net iets zuidwestelijk van gebouw II is een aantal centimeters onder het aangelegde vlak een kuil, S628, aangetroffen. Een deel van de kuil lag onder greppel S528. De kuil was 150 cm in doorsnee en 54 cm diep. De vulling was gelaagd en bestond uit humeus materiaal en verspit zand. Het vondstmateriaal bestond uit een paar handgevormde scherven en twee stukken kwartsiet. Waarschijnlijk hebben de stukken kwartsiet gediend als kookstenen. De vierde kuil, S489, ligt het meest noordelijk en was even diep als kuil S628, maar 10 cm kleiner in doorsnee, namelijk 140 cm. De vulling van de kuil was gelaagd en bevatte enkele handgevormde scherven.

gebouw I

De oriëntatie van het gebouw is zuidwest-noordoost. De plattegrond meet ca 10 m bij 14 m. Het gebouw heeft een licht gebogen gebintconstructie. Het dak werd waarschijnlijk gedragen door vijf gebinten. Buiten deze palen ligt aan weerszijden nog een rij wandstijlen. Deze paalkuilen liggen wel op dezelfde hoogte als de dakdragende palen maar zijn iets kleiner. Alleen in het zuidwesten ontbreekt deze kleinere paalkuil. Net iets ten oosten van de middelste dakdragende paal ligt nog een paalkuil die ook een tegenhanger heeft in de rij palen ernaast. Waarom hier een extra paal staat is niet helemaal duidelijk. In de rij kleinere paalkuilen liggen nog een paar (nog kleinere) paalkuilen, maar niet over de hele lengte. Buiten deze rij palen ligt zowel aan de noordelijke als aan de zuidelijke kant een greppel. De greppels lopen niet recht maar buigen

19

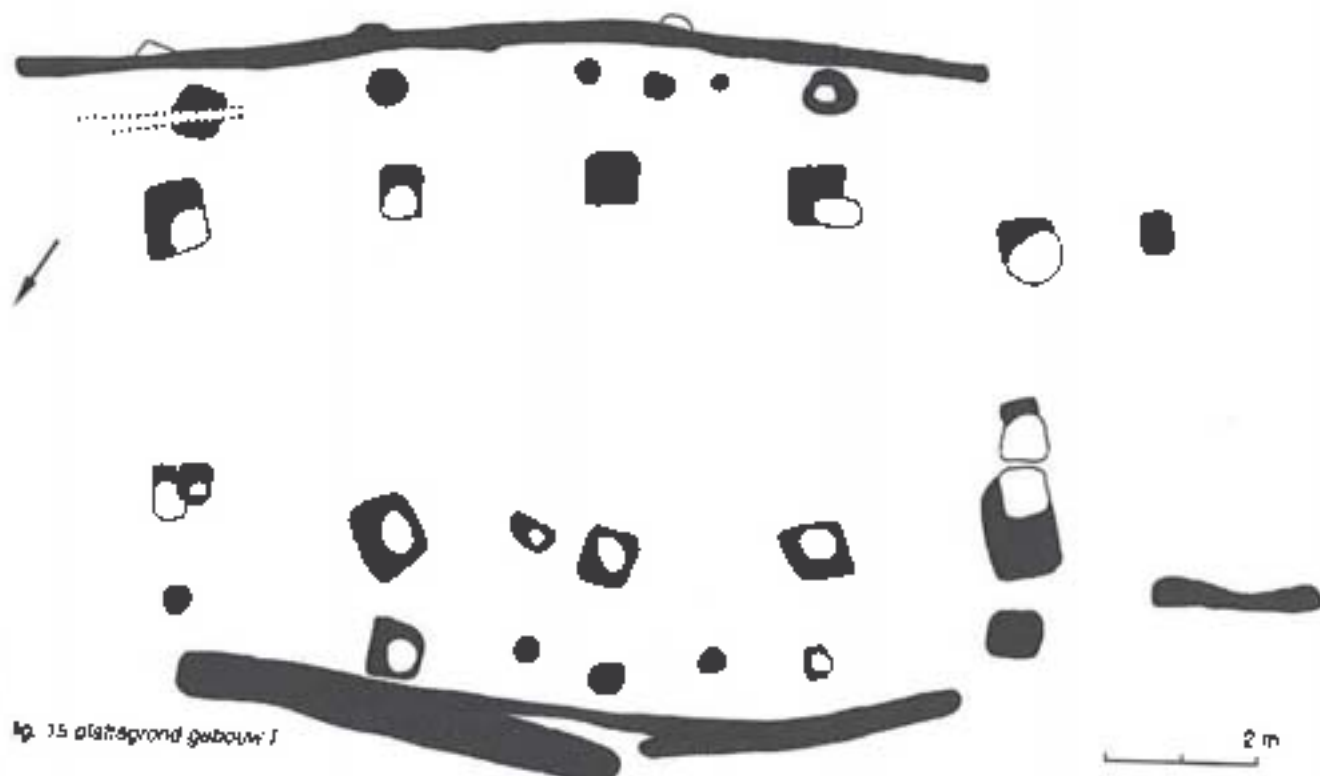

fig. 15 plattegrond gebouw I

mee met de lange wanden.

De paalkuilen van de dakdragende palen zijn gemiddeld 30-45 cm diep, met een uitschieter omlaag van 16 cm en een uitschieter omhoog van 56 cm. De tegenhangers in de rij daarnaast zijn gemiddeld 10-30 cm diep. De overige paalkuilen zijn variëren van 6 cm tot 16 cm diep. De dakdragende paal, S502, in het noordoosten is een keer vervangen door een andere paal, S501. De paalkuil naast de dakdragende paal in het zuidoosten wordt gesneden door een recenter ploegspoor/ greppeltje. In de twee greppels die bij de plattegrond horen zijn geen paalkuilen gevonden. De zuidelijke greppel is smaller dan de noordelijke. In het oostelijke deel van de noordelijke greppel is veel verbrande leem gevonden. Ook in de paalkuilen werd verbrande leem gevonden.

Aan de westkant ligt tussen het laatste paar dakdragende palen nog een paalkuil. Buiten de westwand liggen in het zuiden nog twee kuilen ongeveer op de hoogte van het paar dakdragende palen. In het zuiden ligt één vierkante paalkuil, in het noorden ligt een zuidwest-noordoost georiënteerd greppeltje. In het greppeltje waren geen paalkernen te zien. Waarschijnlijk maken deze twee kuilen deel uit van een kleine ruimte die tegen gebouw I is aangebouwd.

Van alle Middeleeuwse plattegronden komt uit deze het meeste aardewerk. Op grond van het aardewerk is het gebouw in de 11e / 12e eeuw te dateren.

gebouw III

Het gebouw is noord-zuid georiënteerd. Alleen de noordwesthoek is opgegraven, de rest ligt onder een grondstort in het oostelijke deel van het opgravingsterrein. De vorm en grootte zijn dan ook onbekend. Het gebouw is minimaal 6 m breed en minimaal 6,5 m lang. Van de plattegrond zijn maar negen paalkuilen te zien. Deze paalkuilen vormen een deel van de noordelijke korte wand en de westelijke lange wand. Een paalkuil in de noordwesthoek ligt net buiten de wand, maar lijkt wat betreft de vulling toch bij de plattegrond te horen. Uit de sporen komt alleen IJzertijd aardewerk.

gebouw V

Van deze plattegrond zijn maar drie paalkuilen zichtbaar. De rest van het gebouw ligt onder een grondstort in het noordoosten van het opgravingsterrein. Het is daarom niet te bepalen hoe groot de plattegrond is en wat voor vorm het heeft. In de sporen zijn geen vondsten aangetroffen.

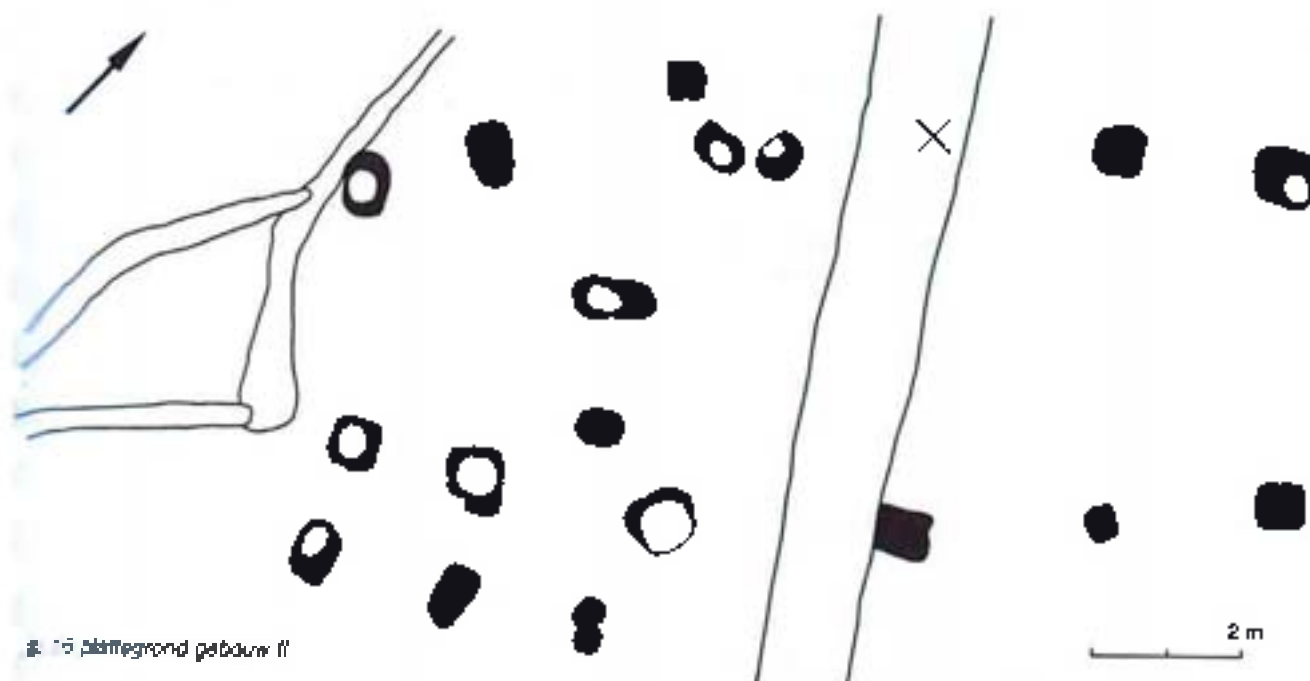
20

bijgebouwen

gebouw II

De zuidwest-noordoost georiënteerde plattegrond ligt vlakbij gebouw I en heeft ook een licht gebogen gebintconstructie, waarbij het dak gedragen werd door zes gebinten. Hierlangs is geen rij palen aangetroffen. In het midden van de plattegrond ligt een profieldam die helaas tijdens het onderzoek niet meer afgegraven kon worden. Onder de profieldam ligt vermoedelijk nog een paalkuil. De structuur is 13 m lang en in het oostelijk deel 5 m breed en in het westelijke gedeelte 6,5 m breed. In het oostelijke deel liggen aan weerskanten van de plattegrond drie paalkuilen in de lange zijde, waarvan één waarschijnlijk onder de profieldam ligt. Ook in het westelijke deel liggen aan weerskanten drie paalkuilen, maar aan de zuidkant van het gebouw hebben deze een tegenhanger. Daardoor is het gebouw in het westen breder.

Aan de noordkant ligt ten westen van de profieldam nog een paalkuil vlakbij een andere paal. De meeste oostelijke van de twee heeft geen tegenhanger in de zuidkant. Ook ligt

daar aan de buitenkant van het gebouw nog een paalkuil die geen paar vormt met een andere paal in de wand. In het midden van het oostelijke gedeelte liggen twee paalkuilen naast elkaar in de breedte van de plattegrond. De meeste paalkuilen zijn vierkant van vorm, een aantal is rechthoekig. De rechthoekige paalkuilen liggen met hun langtenrichting dwars op de langtenrichting van de plattegrond. Alleen de twee paalkuilen midden in het gebouw liggen met hun langtenrichting

juist wel in de lengterichting van de plattegrond.

De paalkuilen ten oosten van de profieldam zijn minder diep dan die van de dakdragende palen van gebouw I: van 8 cm tot 40 cm. Aan de westkant zijn de meeste paalkuilen van 18 cm tot 44 cm. Het vlak is hier iets hoger aangelegd, ongeveer 15 cm, dus dat betekent dat de paalkuilen van gebouw II gemiddeld wat minder diep zijn dan die van gebouw I. Maar in het westelijke gedeelte van gebouw II liggen drie paalkuilen die veel dieper zijn: de paalkuil in het noorden net buiten de wand is 60 cm diep, en twee paalkuilen aan de zuidkant van 70 en 80 cm diep (niet de hoekpaal maar de andere twee).

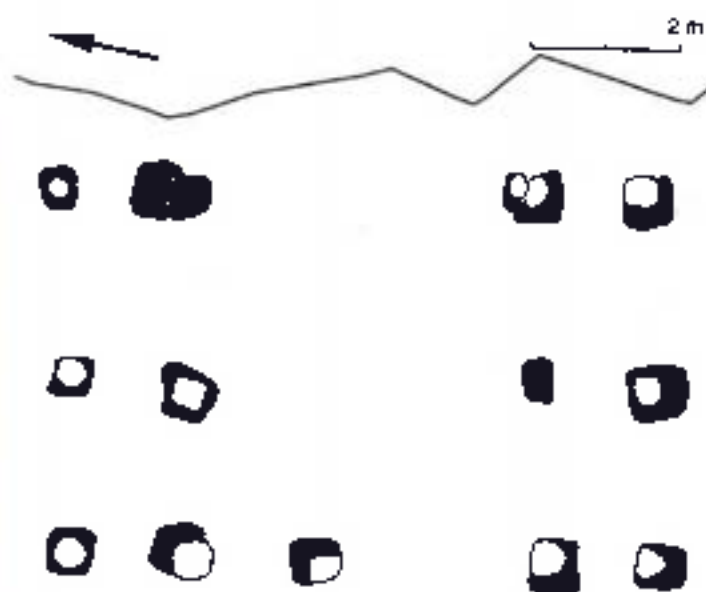
Aan de westkant van het gebouw ligt op de kopse kant nog een greppeltje. Het greppeltje heeft een breed en diep gedeelte dat precies aan de westkant van de plattegrond ligt en buigt dan af naar het noordoosten, waar het ook smal en ondiep wordt. Hoewel in het greppeltje geen restant van een paalkern is gevonden kan hier wel een kopse kant van het gebouw hebben gezeten. Maar vreemd genoeg snijdt het smalle gedeelte van het greppeltje de noordwestelijke hoekpaal van het gebouw. Dat zou betekenen dat het greppeltje pas is aangelegd nadat deze paal is verdwenen. Gezien de constructie is het niet logisch dat die hoekpaal was verdwenen en tegelijkertijd het gebouw nog overeind stond en een kopse kant in het greppeltje had. Het greppeltje wordt weer gesneden door twee andere greppeltjes die een westoost oriëntering hebben. De twee greppeltjes buigen net voor de westelijke putwand af naar het zuiden.

Uit de sporen komt meer IJzertijd dan Middeleeuws aardewerk. Toch zijn alle paalkuilen wat betreft vulling en structuur als Middeleeuws aan te duiden. In dit westelijke deel van het opgravingsterrein is veel bioturbatie. Sommige sporen zaten helemaal vol mollengaten. Aangezien hier ook IJzertijdsporen liggen is het goed denkbaar dat daardoor zoveel IJzertijd aardewerk in de Middeleeuwse sporen terecht is gekomen. Het Middeleeuwse aardewerk is 11e / 12e eeuws.

21

gebouw IV

Het gebouw is rechthoekig van vorm en bestaat uit twee rijen van drie palen vlak

naast elkaar en met de paalkuilen liggend op dezelfde hoogte. De plattegrond is 8 m breed en min 6 m lang. Het gebouw ligt tegen een grondstort in het oosten van het opgravingsterrein en het is onbekend hoe ver het doorloopt onder de stort.

In de westelijke korte wand ligt nog een extra paalkuil. De twee middelste paalkuilen aan de oostkant van de plattegrond worden allebei oversneden door een andere Middeleeuwse paalkuil. Vermoedelijk zijn deze jongere paalkuilen als een reparatie geplaatst. Uit de plattegrond komt alleen wat IJzertijd aardewerk.

fig. 19 plattegrond gebouw IV

putten

In het onderzochte gebied zijn twee waterputten aangetroffen. De één, S401, ligt helemaal in het noorden en de ander, S490, ligt in het midden van het opgravingsterrein. Waterput S401 in het noorden van het gebied was een boomstam, waarschijnlijk niet van eikenhout. Om de boom te kunnen uithollen en om het geheel hanteerbaarder te maken werd de boomstam in een aantal segmenten gespleten. Deze boomstamput bestaat nu uit zes stukken, maar een aantal delen kunnen gespleten zijn bij het opgraven. Het hout is vanaf een diepte van 1.10 m onder het vlak (12.06 +NAP) bewaard gebleven. Het nog aanwezige hout bleek een lengte van ca. 62 tot 64 cm te hebben (11.42 +NAP).

De verschillende delen waren pengal verbindingen aan elkaar bevestigd. Eén pen is bewaard gebleven. Tegen de boomstamput aan zaten ook nog houten paaltjes. In twee delen van de waterput waren op de dezelfde hoogte gaten ontdekt. De breuk tussen beide delen leek recent en daarom hebben de gaten misschien niet gediend om die twee delen aan elkaar te verbinden maar om een houten paaltje met touw aan de waterput vast te maken. Misschien diende dat tot versteviging van het geheel of was het een reparatie.

Op basis van het vondstmateriaal is de vulling van de waterput in de 11e / 12e eeuw te dateren. Maar dat hoeft niet te betekenen dat de waterput in dezelfde tijd is te dateren, al is het gezien de overige Middeleeuwse vondsten in dit gebied wel aannemelijk. In de vulling zat ook een deel van een eikenhouten wiel. Door de insteek waar twee Middeleeuwse paalkuilen gegraven.

22

Waterput S490 bestond uit losse planken. Omdat deze waterput is opgegraven voordat bestoten was dat de auteurs van dit protocolboek op Marselaar-Zuid zouden gaan protocollen is de verslaggeving niet zo volledig. Tijdens het opgraven stortte het profiel en de waterput in. Volgens de profieltkening is vanaf 11.83 +NAP het hout bewaard gebleven. Volgens een tekening van een tweede vlak was de vierkante constructie goed zichtbaar vanaf 11.85 +NAP.

Uit de vulling van de waterput kwamen minder vondsten dan uit waterput S401 maar wel met dezelfde datering. Deze waterput was echter wel van eikenhout gemaakt en dus was het mogelijk om dendrochronologisch onderzoek op het hout uit te voeren. Daaruit kwam dat de veldatum is najaar/ winter 1030/ 1 AD⁵.

greppels / sloten

Ongeveer drie meter ten oosten van gebouw I loopt een smalle greppel die ten noorden van het gebouw afbuigt naar het westen en dan op ca 5,5 m afstand langs gebouw I gaat en dan stopt. Maar daar begint ook een nieuwe greppel die verder gaat tot voorbij gebouw II. Waarschijnlijk maken deze greppels deel uit van een omheining van dit erf. Tussen de greppel en gebouw I ligt een greppelvormig spoor, maar dit lijkt een meer recente verstoring te zijn. Uit de greppel komt één IJzertijd aardewerkfragment en twee scherven Pingsdorf aardewerk.

Zuidelijk van de gebouwen I en II lopen twee greppels. De oudste greppel, S527, heeft bodembrokken in de vulling en behoort daarom tot de eerste ontginningsfase. De jongere greppel S528 heeft een egale bruine vulling en hoort bij een latere ontginningsfase. De jongere greppel snijdt de oudere vlak voor de zuidoostelijke zandstort. In de oudste greppel bevinden zich een aantal diepere gedeeltes. Twee daarvan zijn kuilen die door de greppel heen zijn gegraven. De ene ligt in werkput 3 en de ander ligt vlakbij de oostelijke kant van de profieldam. De kuil in werkput 3 was 1,40 m in doorsnee en 85 cm diep. De andere kuil had een doorsnede van 1,30 m en was 60 cm diep.

De vulling was bij beide kuilen gelaagd. Beide kuilen hadden onderin een humeuze vulling en daarboven zat zwart/ donkerbruin zand met spoelaagjes en wit zat net als in de rest van de greppel. Uit de kuil in werkput 3 kwam relatief veel aardewerk, 11e / 12e eeuw. Verder naar het oosten zat ongeveer ter hoogte van gebouw II een dieper gedeelte van de greppel. Maar hier was niet sprake van een kuil door de greppel heen gegraven. De greppel zelf is ca 20 cm diep en het diepere gedeelte ca 50 cm. Uit de greppels kwam weinig vondstmateriaal. De weinige scherven die gevonden werden waren van IJzertijd aardewerk en een paar scherven van kogelpot aardewerk.

Verder naar het zuiden ligt een wat bredere sloot met een egale donkerbruine vulling en nog verder naar het zuiden loopt een greppel met een zwarte vulling met zandbaantjes, die in het westen afbuigt naar het noordwesten. Alle greppels en sloten, behalve greppel S527, lopen parallel aan elkaar.

Karresporen / ploegsporen

Tussen greppel S528 en de wat zuidelijker gelegen sloot bevinden zich evenwijdig lopende greppelvormige sporen. De sporen lopen ook evenwijdig aan de greppel en de sloot. Het is niet helemaal duidelijk of het karresporen of ploegsporen zijn. In de sporen kunnen twee bundels gezien worden met een onderlinge afstand van ca 2 m. Een Middeleeuwse kar had een wielbasis van ca 1,20 / 1,60 m. Het is niet onmogelijk dat het karresporen zijn, maar het couperen van de sporen bracht geen duidelijkheid. In de coupe zouden karresporen een ronde onderkant hebben en ploegsporen meer driehoekig. Beide vormen bleken echter voor te komen en van een groot deel was alleen de onderkant zichtbaar en niet meer de vorm.

4 Vondstmateriaal

4.1 periode I - IJzertijd

handgevormd aardewerk

Bij het onderzoek op Harselaar-Zuid is handgevormd, lokaal vervaardigd aardewerk gevonden. Dat kwam in de IJzertijd ook het meeste voor. Kenmerkend voor het aardewerk is dat het vrijwel altijd zacht gebakken is. De magering kan variëren, van zand, steengruis, chamotte, plantaardig tot allerlei combinaties. De pottenbakkers gebruikten een groot scala aan versieringen, deze bestonden voornamelijk uit vinger- en/of nagelindrukken, maar konden ook met andere voorwerpen zijn aangebracht. Het aardewerk werd ook wel besmeten, waardoor een oneffen oppervlak ontstond. Het is opvallend dat de versiering over het algemeen niet onder het breedste deel van de buik van de pot werd aangebracht. Bij het determineren van het aardewerk is gebruik gemaakt van een indeling in vijf verschillende baksels, namelijk een magering met chamotte, zand, steengruis, plantaardig materiaal of een combinatie. De randen kunnen onderverdeeld worden in vier types, respectievelijk zijn dat een platte rand, een ronde rand, een aan de binnenkant verdikt rand en een aan de buitenkant verdikte rand.

24

Verreweg het meeste aardewerk van de opgraving komt uit een afvalkuil gelegen in het zuiden van het opgegraven gebied. Uit deze kuil kwamen in totaal 1122 scherven.

magering / versiering	besmeten	gepolijst	vinger / nagel rand	vinger / nagel wand	kam	zonder
chamotte	42	15	30	-	1	999
zand	-	-	-	-	-	-
steengruis	-	-	-	-	-	11
combinatie	8	-	-	-	-	14
plantaardig	-	-	-	-	-	-

fig. 20 aantallen versiert aardewerk, kuil S135

Gedurende het hele onderzoek zijn 2085 scherven gevonden, het aardewerk uit kuil S135 is dus meer dan de helft van al het aangetroffen aardewerk. Al in het begin van het onderzoek op Harselaar-Zuid is deze kuil door de ROB gedateerd in de Midden IJzertijd.

Van al het aardewerk dat gevonden is tijdens het onderzoek is 10,9% versiert. Besmetting is de meest voorkomende versiering gevolgd door vinger-/nagelindrukken op de rand en polijsting. Kamversiering, lijnversiering en vinger-/nagelindrukken op de wand komen heel weinig voor.

Uit de gebouwplattegronden komen te weinig fragmenten om op grond van het aardewerk een fasering in de gebouwen te kunnen maken. In de sporen van gebouw VI zijn nog de meeste scherven aangetroffen: 32 wandscherven waaronder 1 gepolijste en 1 besmeten wandscherf en verder 1 bodemscherf. Uit de sporen van gebouw I komen 2 gepolijste scherven en uit die van gebouw IV 1 gepolijste scherp en 1 met een lijnversiering. Uit de paalkullen van

magering / versiering	besmeten	gepolijst	vinger / nagel rand	vinger / nagel wand	kam	lijnen
chamotte	62	29	31	3	1	3
zand	-	2	-	-	-	-
steengruis	-	-	-	-	-	-
combinatie	95	-	1	-	-	-
plantaardig	-	-	-	-	-	-

fig. 21 hoeveelheid versiert aardewerk uit periode I - IJzertijd

de spiekers komt ook aardewerk waarvan het meeste onversiert is. Alleen bij de spiekers 13, 25 en 37 komt uit iedere spiekerplattegrond 1 besmeten scherp. Opmerkelijk is dat alleen uit de spo-

ren van de spiekers 23, 24 en 39 enkele scherven met een magering van zand komen. In de overige sporen zijn die niet aangetroffen.

magering / randtype	1	2	3	4	%
chamotte	55	23	3	21	81,6
zand	-	3	-	-	2,4
steengruis	-	2	-	-	1,6
combinatie	9	8	-	1	14,4
plantaardig	-	-	-	-	-
totaal %	51,2	28,8	2,4	17,6	100

fig. 22 percentages randtypes uit periode I - IJzertijd

25

Kijkend naar de resultaten in Eda 'De Vallei'⁶, waar ook gebruik is gemaakt van het onderzoek naar handgevoormd aardewerk in Oss-Ussen⁷, lijkt het in Bameveld Harselaar-Zuid aangetroffen aardewerk in de Midden IJzertijd te dateren. Bij een klein aantal scherven is een magering met steengruis geconstateerd, wat bijna alleen in de Vroege IJzertijd voorkomt. Uit kuil S135 komen 11 scherven met deze magering, verder komt nog 1 met steengruis gemagerde scherf uit gebouw V en 1 uit spieker 39. Een magering met fijn plantaardig materiaal wat juist op een datering eind Late IJzertijd / Romeinse tijd duidt komt in het geheel niet voor op Harselaar-Zuid. Onder de versierde scherven zijn de besmeten fragmenten in de meerderheid wat mogelijk wijst op een datering in de Midden IJzertijd. Een betrouwbare datering van alle gebouwplattengronden afzonderlijk is op basis van de geringe hoeveelheid aangetroffen aardewerk niet te geven, maar kijkend naar het aardewerk van de hele site lijkt een datering in de Midden IJzertijd gerechtvaardigd.

overig

Uit kuil S451 in werkput 2 komt een fragment wat mogelijk van een smetkroes is. De kuil kon niet worden toegewezen aan een structuur.

4.2 periode II - Volle Middeleeuwen (11e-12e eeuw)

kogelpot aardewerk

Het Middeleeuws aardewerk is verspreid over de verschillende structuren, waaronder gebouwen, waterputten en grappels, teruggevonden. Van een clustering als bij het IJzertijd aardewerk is hier geen sprake. Het grootste deel van het Middeleeuws aardewerk bestaat uit het zogenaamde kogelpot aardewerk. In Noord-Nederland is kogelpot aardewerk tot in de 12e eeuw het meest voorkomende keramiek. Vanaf het eind van de 12e eeuw zijn kogelpotten vaak voorzien van schuin over de pot lopende vingervogen of horizontaal of schuin over de pot lopende bezemsstreken. Pas in de 13e eeuw begint het gebruik van dit aardewerk af te nemen. De kogelpotten worden steeds harder gebakken en er is sprake van een overgang naar grijs aardewerk⁸.

Het kogelpot aardewerk ondergaat tussen de 8ste en 13e eeuw twee belangrijke typologische veranderingen. In de eerste plaats is sprake van een afname van het aantal potten

dat een eenvoudige afgeronde randprofiel heeft. Daarnaast is een toename waarneembaar van potten met een vierkante of verdikte rand. Verdikte randen zijn van de 8ste tot 10e eeuw uitzonderlijk, in de 11e en 12e eeuw komen ze vaker voor. De ronde vormen zijn echter vanaf de 10e eeuw minder talrijk dan de vierkante. Vanaf de Karolingische periode tot de 13e eeuw komen eenvoudige groeven aan de binnenkant van de lip voor bij vierkante

magering / randtype	verdikte	onverdikte	%
chamotte	-	1	4,3
zand	-	-	-
steengruis	2	16	78,3
combinatie	2	2	17,4
totaal %	17,4	62,6	100

fig. 23 percentages randtypes kogelpot uit periode II - Volle Middeleeuwen

⁶ Bijlma & Schröter 2003

⁷ Broeke, van den 1987

⁸ Verhoeven 2001: 29

Zware groeven of dekse grollen aan de binnenkant van de rand ontstaan vanaf de 11e eeuw.⁹

De in Barneveld aangetroffen kogelpot-scherven zijn geen van allen versierd. Een klein aantal van de scherven zijn randfragmenten. Wanneer naar het type rand wordt gekeken, dan blijkt de onverdikte rand in Barneveld het best vertegenwoordigd te zijn. Uit de door middel van dendrochronologie gedateerde waterput S490 komen 23 kogelpot fragmenten en 1 scherp Pingsdorf aardewerk. Onder de 23 kogelpot-scherven bevinden zich 3 randen. De randen zijn van verschillende putten, de ene rand is afgeschuind, de ander is recht en de derde heeft een afgeplatte bovenkant. Deze vormen zijn kenmerkend voor het op Harsseelaar Zuid aangetroffen kogelpot aardewerk. Een datering van de nederzetting in de 11e / 12e eeuw lijkt gerechtvaardigd.

Uit waterput S401 komt beduidend meer aardewerk dan uit S490, 48 scherven, maar wat betreft vorm en oorsel lijkt het aardewerk veel op dat uit waterput S490. Hetzelfde geldt voor gebouw I. Uit de sporen van gebouw I, komen maar 3 scherven kogelpot aardewerk, 1 fragment Pingsdorf aardewerk en veel IJzertijd aardewerk. Het is niet ongebruikelijk dat in Middeleeuwse paalkuilen wat IJzertijd aardewerk voorkomt, maar de grote hoeveelheid is mogelijk te verklaren door de sterk gebolde bodem in waterput 3. Uit de gebouwen III en IV kwamen enkele IJzertijd scherven, maar geen Middeleeuws aardewerk. Ook uit de groepen kwam weinig aardewerk.

Pingsdorf aardewerk

Naast het kogelpot aardewerk zijn ook Pingsdorf en Pfaffrath(achtige) scherven gevonden, het gaat echter om een relatief klein aantal. Het Pingsdorf aardewerk bestaat uit enkele geverfde wandscherven. Maar de geverfde delen zijn te klein om het type versiering te herkennen. Daarnaast is ook een dakvormig afgeschuinde rand gevonden.

Hoeveelheid precieze datering bekend is, wordt over het algemeen aangenomen dat omstreeks midden 10e eeuw het Pingsdorf aardewerk de voorkeur kreeg in plaats van het Badorf aardewerk.¹⁰ Hierbij moet worden benadrukt dat het om een geleidelijke overgang is; het aardewerk is gedurende een bepaalde periode ook naast elkaar in gebruik geweest. De namen 'Pingsdorf' en 'Badorf' staan niet meer voor herkomstgebieden maar voor aardewerksoorten. Het Pingsdorf aardewerk is matig tot hard gebakken en kan wat kleur variëren van geelwit tot donkerpaars. Het draaischijfaardewerk is versierd met rode (soms ook grijze) strepen, komma's, stippen of andere eenvoudige geverfde motieven. Veel voorkomende vormen zijn tulpenstam, kogelpotten, drinkbekertjes of drinkkanen en schalen. Over het algemeen is geen chronologie aan te brengen in het Pingsdorf aardewerk. Wel kan worden opgemerkt dat de dakvormig afgeschuinde rand bij tulpenstam pas in de 12e eeuw herhaaldelijk voorkomt. In de eeuwen daarvoor overheersen de verkante vormen meer.

Het importaardewerk duidt aan dat de bewoners van de nederzetting handelscontacten hadden. Vanwege het geringe aantal aangetroffen scherven zullen het eerder contacten zijn geweest met rondtrekkende handelaars (dan dat de bewoners zelf reisden naar de plaats van herkomst met de bedoeling om aardewerk te importeren). Het lijkt hier dan ook te gaan om een eenvoudige nederzetting, waarbij luxe voorwerpen niet geheel ontbraken.

Pfaffrath aardewerk (10e - 13e eeuw)

Uit gebouw I komt de enige scherp Pfaffrath aardewerk die bij deze opgraving is aangetroffen. Dit type aardewerk is afkomstig uit het Duitse Rijnland en vernoemd naar Pfaffrath, de plaats van herkomst, nabij Bergisch Gladbach. De herkomst is door mineralogisch onderzoek vastgesteld. In sommige publicaties wordt de omschrijving Pfaffrath-achtig gebruikt. Hiermee wordt bedoeld dat het aardewerk veel kenmerken van het Pfaffrath aardewerk vertoont, maar niet uit de plaats afkomstig is. Het handgevormde aardewerk wordt gekenmerkt door de vroege blauwdeegachtige structuur op de breuk en het korrelige oppervlak met metaalachtige glans. De laagering bestaat uit fijn zand en de kleur varieert van grijs tot olieverf zwart. Het aardewerk wordt voornamelijk in de vorm van kogelpotten aangetroffen, welke in sommige gevallen voorzien zijn van een haakoor. De keramiek kan verder herkend worden aan de typerende driehoekige naar buiten afgeschuinde wand. Opvallend is ten slotte het geheel ontbreken van versiering op het aardewerk.

Veel van de bovengenoemde kenmerken gelden ook voor het Pfaffrath-achtig aardewerk. Deze keramiek is vaak zachter gebakken, heeft een anderszins grovere structuur en de kleur is anders dan bij het echte Pfaffrath aardewerk. Van dit aardewerk zijn 16 scherven aangetroffen, die ook allemaal uit gebouw I komen.

⁹ Verbeeten 2001, 39.

¹⁰ Badorf aardewerk is op de opgraving te Barneveld niet aangetroffen en zal daarom hier niet worden besproken.

magering	kogelpot				pingsdorf	paffrath	paffrath-achtig
	chemotte	zand	steengruis	coronatie			
aantallen	8	22	228	11	24	3	18
%	2,6	7	73,1	3,5	7,7	1	5,1

fig. 23 percentages van de verschillende baksteensoorten uit periode II - Vroeg-Middeleeuwen

overig

In het Middeleeuwse gebouw II bevinden zich in het westelijke deel twee paalkuilen in het gebouw. In de noordelijke kuil van deze twee zat een klont aarde met enkele kiezen, waarschijnlijk van een rund. Een paalkern is niet aangetroffen, vermoedelijk is de paal verwijderd en zijn de kiezen daarna in de vulling van de kuil terecht gekomen. Uit de vulling van de waterput in het noorden van het opgegraven terrein, S401, kwam een deel van een houten wagenwiel. Het wiel is van eikenhout en heeft een diameter van ca 66 cm.

27

4.3 natuursteen periode I en II

Het enige natuursteen van belang dat is aangetroffen op het opgravingsterrein is kwartsiet en tefriet. Complete maalstenen van tefriet zijn niet aangetroffen alleen brokken. Het meeste tefriet komt uit de Middeleeuwse plattegrond van gebouw I. Ook in de paalkuilen van het Middeleeuwse gebouw IV werden enkele brokken tefriet aangetroffen. In enige IJzertijdsporen in werkput 3 die niet aan een structuur kunnen worden toegeschreven zat eveneens tefriet.

De meeste stukken kwartsiet komen uit IJzertijdsporen uitgezonderd twee fragmenten uit een paalkuil van het Middeleeuwse gebouw II. Uit spieker 26 en 38 komt kwartsiet, uit gebouw IV en uit de (afval)kuil S39, maar de grootste stukken zijn aangetroffen in waterkuil S628. Het is heel goed mogelijk dat de stukken kwartsiet zijn gebruikt als kookstenen.

5 interpretatie

5.1 periode I - Midden IJzertijd (500-250 v. Chr.)

Inleiding

Door de opgraving op Harselaar Zuid is een grote hoeveelheid sporen tevoorschijn gekomen uit de IJzertijd. De bewoning is op grond van het aangetroffen aardewerk gedateerd in de Midden IJzertijd. De gebouwen en spiekers leverden niet veel dateerbaar materiaal op. Twee (afval)kullen, een in het zuiden en de ander in het westen van het terrein, bevatten daarentegen respectievelijk 1121 en 53 scherven. De (afval)kuil in het zuiden (S135) ligt op ca 27 m afstand van gebouw I en de (afval)kuil (S39) in het westen ligt ca 24 m verwijderd van gebouw II. Het lijkt aannemelijk om een verband te zien dus deze twee gebouwen en de twee (afval)kullen. De kuilen, 30 en 18 cm diep, hebben waarschijnlijk geen functie gehad als waterkuilen en zijn vermoedelijk vrij kort na het graven ervan gevuld met fragmenten aardewerk, verbrand bot, houtskool en natuursteen. Voor een meer nauwkeurige datering van het aardewerk uit de kuilen zouden de fragmenten opnieuw bekeken moeten worden door een specialist maar daarvoor was tot nu toe geen tijd en geld beschikbaar. De gebouwen I, II en III lijken tot een andere fase te behoren dan de gebouwen IV, V en VI. De huidige interpretatie is dat de eerste drie gebouwen tot een eerste fase behoren die gedateerd moet worden in de Midden IJzertijd en dat de gebouwen IV, V en VI horen bij een tweede fase die wellicht een overgang is van Midden IJzertijd naar Late IJzertijd. Maar het is moeilijk om dit hard te maken aangezien precieze dateringen op grond van het aardewerk ontbreken.

Het reconstrueren van verschillende erven is moeilijk omdat erfafscheidingen ontbreken en de lege ruimtes niet groot genoeg zijn om zekerheid te geven over het behoren van structuren tot een bepaald erf. Met erf kan dan ook alleen de directe omgeving van een boerderij worden aangeduid.

Tot nu toe ontbreekt nog elk spoor van begravingen, terwijl die toch in de nabije omgeving van de bewoningssporen verwacht mag worden. Een begrenzing in ruimtelijk opzicht van de bewoning uit de IJzertijd is nog niet gevonden.

fase 1 - Midden IJzertijd

Uit deze fase zijn drie erven bekend bestaande uit een woonstalhuis en een aantal spiekers. De woonstalhuizen zijn allen 5 m breed. De oriëntatie is bij alle gebouwen anders: gebouw I is noord-zuid georiënteerd, gebouw II zuidwest-noordoost en gebouw III noordwest-zuidoost. Van gebouw III is maar een klein deel van het noordwestelijke deel tevoorschijn gekomen, het overige deel ligt onder een zandstort in het zuidoosten van het terrein. De lengte is dan ook onbekend. Ook van gebouw II is de volledige lengte niet bekend, het gebouw is min. 9 m lang. Gebouw I is 11 m lang. De gebouwen I en II zijn tweeschipig en van het type Haps. Voor gebouw III is dat uiteraard moeilijk te bepalen aangezien maar een klein deel van de plattegrond zichtbaar is.

Het type Haps kwam gedurende de hele Midden IJzertijd voor in met name Zuid-Nederland¹¹. In Noord-Nederland komt in deze periode het type Hijken voor¹². De twee types vertonen hebben veel gemeenschappelijke kenmerken. Beide type gebouwen zijn woonstalhuizen met ingangen recht tegenover elkaar in het midden van de lange wanden en twee aparte rijen met wand- en buitenstijlen. Bij alle twee is de meest gebruikte dakconstructie een schilodak, waarvan de dakvoet gedragen wordt door de buitenstijlen. De wand heeft geen dragende functie. Het grote verschil was niet zozeer te zien aan de buitenkant als wel binnenin. Gebouwen van het type Haps hebben een tweeschipige constructie en bij het type Hijken gebruikte men een drieschipige constructie.

Door de gebouwen uit fase 1 te interpreteren als zijnde van het type Haps lijkt dit deel van de Gelderse Valler in de Midden IJzertijd binnen de zuidelijke invloedssfeer te liggen. Maar hier doet zich een apart verschijnsel voor. Gebouw II (voor III is dit niet te bepalen) heeft als basisconstructie een tweeschipige indeling maar aan een kant van de ingangstravee bevindt zich een binnenstijlpaar in plaats van een binnenstijl op de middenas van het gebouw. Bij gebouw I lijkt het waarschijnlijk dat de hoofdconstructie tweeschipig is en dat in het zuidelijk deel een binnenverdeling was voor een stalgedeelte. Van het binnenstijlpaar aan de zuidelijke kant van de

¹¹ Schnke 1994

¹² Harsma 1980

ingangstravee is niet helemaal duidelijk of hier inderdaad twee palen hebben gestaan of dat de oostelijke kuil een andere functie heeft gehad.

Het afwijkende van het type Haps is dat aan één kant van de ingangstravee zich een middenstijl bevindt en aan de andere kant een binnenstijlpaar. Deze bouwconstructie lijkt daarom een variant op het Hapstype. Dit verschijnsel doet zich ook voor bij gebouw VI uit fase 2. De vraag is in hoeverre dit ook voorkomt bij huisplattegronden van andere opgravingen zowel uit de Gelderse Vallei als daarbuiten. Het is nog onduidelijk of het binnenstijlpaar vooral een dakdragende of een juist een ruimtedelende functie heeft. Het zou interessant zijn om nauwkeuriger na te gaan waar deze constructie voorkomt en gedurende welke periode precies. Tot nu toe zijn vergelijkbare plattegronden met deze constructie gevonden in Putten Halvinkhuizen¹³, Ede De Vijfprong¹⁴ en in Ede De Vallei¹⁵. Als meer goed bewaard gebleven plattegronden met deze constructie worden gevonden kan misschien ook onderzocht worden of het binnenstijlpaar aan de kant van het woongedeelte stond of juist bij het staaldeel.

29

De spiekers 1 t/m 7 lijken tot het erf van I te behoren. De grans tussen het erf van gebouw I en die van gebouw II is niet duidelijk daarom is het moeilijk om aan te geven of de spiekers 8 t/m 12 bij I of bij II horen. Maar het lijkt aannemelijk dat ze tot het erf van gebouw II behoren, net als spieker 13. Ongetwijfeld hebben op het erf van boerderij III ook spiekers gelegen, maar het is zonder nauwkeurig dateerbaar materiaal zeer moeilijk om te bepalen welke spiekers bij gebouw III behoren en welke bij een van de gebouwen uit fase 2. Uit deze interpretatie volgt dat zowel op het erf van gebouw I als dat van gebouw II zes spiekers lagen. Het is niet helemaal duidelijk of spieker 1 inderdaad een spieker is of dat deze palen deel hebben uitgemaakt van een andere constructie, een erfafscheiding bijvoorbeeld. Vlak naast de twee noordelijke palen van spieker 1 liggen nog twee palen en ten noordwesten van spieker 1 bevinden zich nog twee dubbele paalkuilen waarvan maar een tegenhanger heeft in het zuiden. Lagen hier twee spiekers naast elkaar en ontbreekt een paalkuil? Of bevond zich hier een erfafscheiding die in het westen langzaam afbuigt naar het zuidwesten en bestond uit een rij met zowel enkele als dubbele paalkuilen? Het is dan wel apart dat rij palen niet rondom gebouw I loopt maar ongeveer op een derde van het huis begint. Dit is daarom niet de meest waarschijnlijke interpretatie. De vier dubbele paalkuilen zouden samen met de drie tegenhangers in het zuiden een gebouw kunnen vormen. Maar dit zou een gebouw van 2 m breed en 7 m lang zijn met zware palen. De dieptes van de dubbele palen variëren van 6 tot 12 cm, twee van de zuidelijke palen zijn 30 cm diep en de laatste is 16 cm diep. Terwijl de grootste diepte van de paalkuilen van gebouw I 22 cm is. Of de reconstructie van spieker 1 inderdaad de juiste interpretatie is of dat hier toch een andere constructie heeft gestaan blijft voorlopig onduidelijk.

De spiekers zijn hoogstwaarschijnlijk gebruikt voor de opslag van hooi en/of graan. Op een erf hoefden niet noodzakelijk meerdere spiekers tegelijk te hebben gestaan. Het is heel goed mogelijk dat de spiekers niet zo lang als het huis megingen en dus al eerder hersteld/opnieuw gebouwd moesten worden, omdat de palen minder zwaar waren en/of van slechtere kwaliteit dan die gebruikt werden voor de huizen. De erven met een woonstalhuis en een aantal spiekers wijzen op gemengde landbouw: men hield zich bezig met veeteelt en akkerbouw. Aanwijzingen voor wat voor soort gewassen men verbouwde zijn niet gevonden. Op het opgravingsterrein zijn twee waterkuilen gevonden. Waterputten of beschoerde waterkuilen zijn niet aangetroffen. Een kuil (spoor 628) ligt net ten zuidwesten van gebouw II en de ander (S489) ligt ca. 21 m verwijderd. Waterkuil S628 ligt op ca. 19 m afstand van gebouw I. De plattegrond van gebouw II is niet volledig en als deze doorgetrokken wordt zou dat betekenen dat waterkuil S628 op nog geen 2 m afstand ligt. Dat is niet waarschijnlijk, logischer is het dat deze waterkuil behoort bij gebouw I. De conclusie is vervolgens dat de twee boerderijen niet tegelijkertijd bestaan hebben. Dit beeld past goed binnen een systeem van zwervende erven waarbij na verval van een boerderij de bewoning zich verplaatst naar een andere plek waar een nieuw woonstalhuis wordt gebouwd. Waterkuil S489 kan dan behoord hebben bij gebouw II of III, omdat een nauwkeurige datering ontbreekt kan het zelfs dat de waterkuil niet tot fase 1 maar tot fase 2 behoort. De kuil ligt op ca. 10 m van de huizen uit fase 2. De afstanden tussen gebouw I en (afval)kuil S135 en waterkuil S628 en tussen gebouw II en (afval)kuil S39 en waterkuil S489 zijn vergelijkbaar maar bewijzen in de vorm van dateringen zijn niet aanwezig voor deze indeling van de erven.

¹³ Modderman / Montforts

¹⁴ van Kesteren

¹⁵ Bijlsma / Schnijer 2003

fase 2 - Midden IJzertijd/ Late IJzertijd

Tot fase 2 behoren drie plattegronden van woonstalhuizen, een aantal spiekers en wellicht bijgebouw I. De drie huizen zijn alle niet iets anders van vorm. Het enige wat overeenkomt is de grote breedte. De huizen zijn ca 8 tot 8,5 m breed. Van de lengte kan alleen een minimum gegeven worden omdat van het westelijk deel bij alle plattegronden een deel ontbreekt omdat deze onder een puinstort ligt. De minimale lengte van gebouw IV is 12 m, van gebouw V 16 m en van gebouw VI 17 m. Een spoor van gebouw VI snijdt een paalkuil van gebouw V, wat betekent dat gebouw VI jonger is dan gebouw V. Een oversneden spoor is wel een minimaal bewijs, maar een tweede aanwijzing is dat de plattegrond van gebouw VI completer is dan die van gebouw V. Maar of gebouw IV jonger of ouder is dan de ander twee boerderijen is onduidelijk.

De plattegrond van gebouw V is slecht bewaard gebleven. Het gebouw lijkt een drieschepige constructie te hebben wat een aanwijzing zou kunnen zijn dat het hier om een boerderij van het type Hijken (2) gaat. Gebouw IV is van het type Haps. Hetzelfde geldt voor gebouw VI, alleen is hier sprake van dezelfde variant als in fase 1 met aan een kant van de ingangstravee een binnensijlpaar in plaats van een middensijl. Het herbouwen van een boerderij op hetzelfde erf en grotere variatie in huistype kan een aanwijzing zijn om deze fase meer tegen of zelfs in de Late IJzertijd te plaatsen¹⁶.

30

De boerderijen zijn over elkaar heen gebouwd en dat betekent dat de drie erven op ongeveer dezelfde plaats liggen. Dat maakt het haast onmogelijk om te bepalen welke spiekers bij welk erf horen, omdat precieze dateringen ontbreken. Sommige spiekers overlappen elkaar en zijn niet tegelijk in gebruik geweest. Maar bij fase 1 is al opgemerkt dat dit ook kan gelden voor de spiekers van een erf. Spiekers groeperen op basis van het type spieker lijkt geen betrouwbare indeling te geven aangezien het erf van gebouw I uit fase 1 laat zien dat meerdere types bij een boerderij kunnen horen. Wel is in de zwerm spiekers tussen gebouw III uit fase 1 en de gebouwen IV, V en VI uit fase 2 enige structuur te zien. De spiekers 37, 38 en 39 liggen op een rij en de spiekers 23, 24 en 25/ 26 lijken een cluster te vormen. De spiekers 37, 38 en 39 liggen op een mooie rechte lijn, maar het is niet ondenkbaar dat de spiekers 38 en 33/ 34/ 35 ook nog tot deze rij hebben behoord. Het is niet ondenkbaar dat de spiekers niet alleen dienden als opslagplaatsen maar tevens als een soort afbakening van het erf. De rij ligt min of meer evenwijdig aan de korte kant van gebouw III en aan de lange kant van gebouw V en gebouw VI. Helaas ligt zowel ten zuiden als ten noorden van de rij spiekers een zandstort en blijft onbekend of de rij bijvoorbeeld in het noorden een bocht maakt. Ten oosten van spieker 39 is het terrein niet meer opgegraven, maar het was wel afgegraven door Vink BV. Het terrein kon niet intensief onderzocht worden omdat machines daar af en aan reden. Maar bij een rondblik daar leken in het oosten zich geen bewoningssporen meer te bevinden.

Bijgebouw kan bij gebouw II of III uit fase 1 behoord hebben of bij (een van de) erven uit fase 2. Gekozen wordt voor de laatste interpretatie. De spiekers 23 t/m 35 schijnen zo gegroepeerd te liggen dat ze ruimte over laten voor bijgebouw I. Als bijgebouw I tot fase 1 behoorde was het vermoedelijk al vervallen toen het erf uit fase 2 werd ingericht. Nu lijkt het alsof bijgebouw I opgenomen was in de inrichting van het erf uit fase 2. Maar dat houdt wel in dat de spiekers 23 t/m 35 ook tot fase 2 moeten behoren. Waarvoor het tweeschepige bijgebouw gebruikt werd is onduidelijk. De sporen leverden bijna geen vondstmateriaal op en dus geen aanwijzingen of hier bijvoorbeeld weelgetouwen stonden of dat dit wellicht een schaapskooi was. De meeste zekerheid kan tot nu toe gegeven worden over spieker 22, deze spieker kan niet bij gebouw V of VI horen aangezien deze elkaar snijden. Spieker 22 zal daarom hoogstwaarschijnlijk bij gebouw IV hebben behoord. De paalkuilen van de spieker snijden de paalkuilen van de andere boerderijen niet. Dus meer conclusies kunnen hieruit niet getrokken worden. Waterputten of waterkuilen zijn niet aangetroffen, behalve dat waterkuil S489 wellicht bij (een van de) erven van fase 2 behoort in plaats van bij het erf van gebouw II uit fase 1.

¹⁶Schrikel 1994

5.2 periode II - Volle Middeleeuwen (11e/12e eeuw)

Inleiding

Het was niet de bedoeling om in dit protocolboek veel aandacht te besteden aan de bewoningssporen uit de Middeleeuwen. Deze periode zal grondig bestudeerd worden door Mieke Tolboom die aan de Universiteit van Amsterdam hierover een doctoraal scriptie zal schrijven. De voorlopige interpretatie is dat op het opgegraven terrein mogelijk drie erven hebben gelegen. Spijkers en hooimijten zijn niet aangetroffen. De opslag van voedsel/ graan/ hooi zal wellicht op een andere manier zijn gebeurd, bijvoorbeeld op zolders in de huizen zelf of in een groot bijgebouw bij het huis of verder weg van de erven. Naast tefriet is uit de Volle Middeleeuwen importaardewerk aangetroffen. Aangezien het aangetroffen natuursteen niet van nature in deze omgeving voorkomt duidt de aanwezigheid van het natuursteen en het importaardewerk op handelscontacten. De nederzetting op Harselaar Zuid was dus niet een geïsoleerde gemeenschap en had waarschijnlijk regelmatig contact met (reizende) handelaren.

31

erf 1

Dit is het enige erf met, een deel van, een erfafscheiding. De begrenzing wordt in het noorden en oosten gevormd door een smalle greppel. In het zuiden liggen twee greppels waarvan de jongste evenwijdig aan erf 1 loopt en waarschijnlijk de begrenzing in het zuiden vormt. In het westen is de begrenzing niet teruggevonden. Het afgebakende gebied is min 33 m lang en 21 m breed. Op het erf liggen twee gebouwen met een lichtgebogen gebintconstructie. De gebouwen vallen onder de noordelijke invloedsfeer van de Gasselte-huizen¹⁷. Parallelen dichterbij, op de Veluwe, zijn te vinden bij de gebouwen uit Horst bij Harderwijk¹⁸. Daar komen ook bootvormige bijgebouwen voor. De gebouwen I en II zouden twee huizen kunnen zijn, maar zijn dan wel tegelijkertijd bewoond want uit de beide plattegronden komt hetzelfde soort aardewerk, alleen uit gebouw I komt meer aardewerk. Ook omdat uit plattegrond I veel verbrande leem komt is gekozen voor een interpretatie als een erf met een huis, gebouw I, en een bijgebouw, gebouw II.

erf 2

Erf 2 omvat de gebouwen IV en V. Erf 2 en 3 zijn enigszins arbitrair bepaald, maar bij gebrek aan meer informatie is dit een mogelijke interpretatie om toch een realistische indruk te krijgen van de omvang van de bewoning op dit terrein. Gebouw III ligt ca 18 m verwijderd van gebouw IV en gebouw V en slechts 10 m van erf 1. Het is niet mogelijk om de vorm van gebouw V vast te stellen. De paalkuilen die wel gevonden waren wel vergelijkbaar met die van de andere gebouwen en zijn daarom niet van een spijker of iets dergelijks. De toewijzing van een functie als bijgebouw voor gebouw IV is puur op vorm gebaseerd. Rechthoekige gebouwen dienden in de 11e/12e eeuw vaker als bijgebouw. In deze periode hebben de huizen meestal (licht)gebogen wanden.

erf 3

Erf 3 bestaat alleen uit gebouw III en de directe omgeving.

conclusie

Op het opgravingsterrein zijn twee waterputten aangetroffen, waarvan de aanleg van de waterput (S490) vlakbij erf 1 met behulp van dendrochronologisch onderzoek gedateerd kon worden in de 11e eeuw¹⁹. Waterput S490 kan behoord hebben bij erf 1, maar kan eventueel ook voor gemeenschappelijk gebruik zijn geweest. De waterput gelegen in het noorden kan zowel behoord hebben bij erf 2 als bij een ander erf dat buiten het opgravingsterrein ligt. Ten zuiden van de bewoningssporen liggen verschillende greppels. De oudste van de twee elkaar snijdende greppels en de greppel in wijkput 1 die een flauwe bocht maakt naar het noordwesten lijken tot een zelfde fase te behoren op grond van de zwarte vulling met bodembrokken en zandbaantjes. Deze inrichtingsfase van het gebied lijkt in ieder geval vooraf te gaan aan erf 1. De tweede fase, waartoe waarschijnlijk ook erf 1 behoort, omvat de jongste van de twee elkaar snijdende greppels en de twee brede greppels maar naar het zuiden. Op grond van de ligging van de greppels en het ontbreken van verdere Middeleeuwse sporen in het zuiden van het opgravingsterrein lijkt het aan-

¹⁷ Harsma 1986

¹⁸ Haringa 1984

²⁰ Haringa 2002

namelijk om te veronderstellen dat de bewoning door de greppels in het zuiden begrensd wordt. De greppel in werkput 1 die met een flauwe bocht naar het noordwesten loopt kan heel goed langzaam nog verder naar het noorden afbuigen en de westelijke begrenzing vormen van de bewoningsresten. Wellicht is ten westen van het opgegraven gebied nog een erf terug te vinden. Waar de bewoning begrensd wordt in het noorden en oosten is onduidelijk.

6 Evaluatie

Het idee van het maken van een protocolboek is om inzicht te krijgen in de organisatie achter een opgraving. Bij een reguliere opgraving komt dit neer op het uitvoeren van werkzaamheden in een aantal werkputten gedurende vijf weken. Het uitwerken daarvan kost bijna iedereen langer dan drie weken, maar dan heb je ook veel ervaring opgedaan. De opgraving op Barneveld Harselaar-Zuid was in dit opzicht een veel groter project. In plaats van een paar werkputten waren hier twee studenten verantwoordelijk voor de dagelijkse leiding van een hele opgraving.

Uiteraard is dit een grotere uitdaging, maar toch zijn er een paar nadelen op te noemen. In plaats van het werken in een team en onder directe verantwoordelijkheid van een opgravingsleider stonden wij hier maar met z'n tweeën in het veld. De begeleiding vanuit de ROB was goed, we zijn ingewerkt door een veldtechnicus en hadden een begeleider, Jan van Doesburg, die elke week langs kwam om de vorderingen te bekijken en eventuele problemen door te spreken. Maar wij moesten, nog meer dan bij het 'normale' protocollen, zelf beslissingen nemen en dilemma's oplossen. Verder moet je met z'n tweeën weten en kunnen wat anders een heel team doet.

Normaal gesproken is op een opgraving een basis aanwezig waar vanuit gewerkt wordt. Wij hebben een mobiele basis moeten inrichten omdat op het opgravingsterrein zelf geen opslagruimte beschikbaar was. Dat vergt enige flexibiliteit. De uitwerking kost ook meer tijd. Als je bij een organisatie in dienst bent heb je overal toegang tot werkruimtes en materialen etc. In ons geval werkten we wel onder begeleiding van de ROB maar het is een grote organisatie en dat kost soms meer moeite om iets voor elkaar te krijgen. Het grootste probleem was dat het heel lang duurde voordat we een overzichtstekening konden maken. Eigenlijk is het essentieel om zo snel mogelijk de opgravingsgegevens uit te werken en met een interpretatie te komen. De kennis zit dan nog vers in het geheugen, de motivatie is groot en tijd is geld, zeker bij commerciële bedrijven. Nu moeten wij als studenten naast het schrijven van een protocolboek ook studeren en werken en dat gaat soms slecht samen met het uitwerken van een opgraving.

Aan deze manier van protocollen zijn natuurlijk ook voordelen verbonden. Je wordt meteen in het diepe gegooid en leert vindingrijk omgaan met de problemen die je tegenkomt. Het is ook een minder schoolse situatie. Je bent gedwongen om goed en nauwkeurig te werken, omdat je het uiteindelijk zelf weer 'op je brood krijgt'. Alles tegen elkaar afwegende is dit wel een goede voorbereiding voor de toekomst.

Literatuurlijst

- Berendsen, H.J.A. 1997: *Landschappelijk Nederland*.
- Bijlma, M. / E. Schrijer 2003: *Ede 'De Vallei'*, Bunschoten: ADC rapport 186.
- Broeke, P.W. van den 1987: Oss-Ussen, het handgemaakte aardewerk, in: W.A.B. van der Sanden / P.W. van den Broeke (red), *Getekend zand: Tien jaar archeologisch onderzoek in Oss-Ussen*, 101-119.
- Doesburg, J. van 2002: House plans from Medieval settlements in the Dutch Central River Area: looking for a needle in the haystack, in: *The rural house, from the migration period to the oldest still standing buildings*, Ruralla IV. 8-13 september 2001, Bad Bederkesa, Lower Saxony Germany.
- Grontmij 2001: *Startnotitie Milieueffectrapportage Bedrijventerrein Harselaar-Zuid*, Gemeente Barneveld.
- Hanraets, A.E.M. 2002: *Rapportage Daterend onderzoek, object: Barneveld, Harselaar, waterput*. RING Intern Rapport 2002 (108), Amersfoort.
- Harsma, D.H. 1980: *Drents boerenleven van de bronstijd tot de middeleeuwen*, Museumfonds Publicatie 6.
- Heidinga, H.A. 1984: *De Veluwe in de vroege Middeleeuwen, Aspecten van de nederzettingenarcheologie van Kootwijk en zijn buien*, proefschrift.
- Hoekveld, G.A. 1990: *De Gelderse Vallei: een regionaal-geografische benadering*.
- Huijts, C.S.T.J. 1992: *De voor-historische boerderijbouw in Drenthe, Reconstructiemodellen van 1300 vóór tot 1300 na Chr.*
- Klaveren, H.W. van z.j.: *Celtic field en nederzettingssporen bij de Vrijprong, gemeente Ede*, scriptie Leiden.
- Loo, H. van het 1997: *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000, Toelichting bij het herziene kaartblad 32 Oost-Amersfoort*, Stiboka.
- Modderman, P.J.R. / M.J.G.Th. Montforts: *Archeologische kroniek van Gelderland 1970-1984*, ROB-overdrukken nr 398, 162.
- *Plattegrond gemeente Barneveld*, BDU.
- Schinkel, C. 1994: *Zwervende erven, Bewoningssporen in Oss-Ussen uit Bronstijd, IJzertijd en Romeinse tijd, opgravingen 1976-1986*, proefschrift.
- Stiboka / RGD 1982: *De geomorfologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000, Blad 32 Amersfoort*.
- Verhoeven, A. 2001: *Middeleeuws aardewerk en vroeg-modern aardewerk en glas*, syllabus Universiteit van Amsterdam.
- Verloot, J.A.J. e.a. 1988: *Gezicht op Scharpenzeel, een grensgeval*.

